

החלוקה היהודית של התנ"ך לסדרים : מהותה וערכיה

תוכן העניינים

2	1. מטרתו של תנ"ך 'שיבה לבצרון'
2	2. מבנה החלוקה היהודית לדרגותיה
4	3. כיצד הוכנסה לתנ"ך החלוקה הנוכרית לפרקים?
5	4. מהי מטרת הפרשנות הנוצרית לתנ"ך?
6	5. דוגמות למגמה האנטי-יהודית של החלוקה לפרקים ולטעויות שהיא גורמת בלימוד התורה
8	6. מהי החלוקה היהודית לסדרים?
9	7. כיצד נשתמרה החלוקה היהודית של התנ"ך לסדרים?
	8. מה מטרת החלוקה היהודית של התנ"ך לסדרים?
10	א. הצעה ראשונה: החלוקה לסדרים היא טכנית בלבד, ומטרתה לחלק ליחידות לימוד שוות באורכן
10	ב. הצעה שנייה: החלוקה לסדרים מסמנת 'פסוקי טובה וברכה'
	הצעה שנייה זו היא נכונה, אך חלקית וחסרה
	ג. הצעה שלישית: החלוקה לסדרים קובעת את יחידות הלימוד בתנ"ך
13	ומציבה בראשן סולם ערכים חינוכי
	9. משמעויות הלמידה לפי מערכת סדרי התנ"ך
13	א. החלוקה לסדרים היא המפתח [=האינדקס] היהודי לתנ"ך
	ב. החלוקה היהודית לסדרים פותחת לנו את הלימוד בתנ"ך בצורה הנכונה:
13	1) מגדירה לנו את זווית הראייה שתוביל אותנו בלימוד הספר
14	2) מציינת לנו 'פסוקי בסיס' המתמצים את המסר במרחב הלמידה
	3) מפנה את תשומת לבנו לפסוקים הנדרשים לפנים ולאחור,
14	מלמדת על לקידות הכתוב ומחנכת ללמידה רציפה
14	4) מותאמת למבנה כתיבת התנ"ך
15	ג. מעמידה בפנינו את מערך המידות וההתנהגויות הרצויות לה'
	10. הצעות לדרכי עיון במערכת הסדרים:
16	א. עיון במיקום פתיחת הסדר
16	ב. עיון בקשרים שבין התורה לראשי סדרים בנביאים ובכתובים
17	ג. לימוד ערכי היהדות ממרחב הסדר
17	ד. ראשי הסדרים כמכווני הלמידה של הספר
18	ה. ההבדלים שבין מנהג ארץ ישראל ומנהג בבל במיקום פתיחת הסדרים והסדרות
19	ו. פסוקי ראשי סדרים שהודגשו במאמרי חז"ל המלמדים את ערכי היהדות
19	ז. הקשר ההדדי בין ראשי סדרי התנ"ך ובין סידור התפילה
19	ח. קשרים ערכיים וחינוכיים בין הסדר להפטרותו במנהג ארץ ישראל
20	1) מדרשים המקשרים בין הסדר להפטרותו
21	2) פיוטים המקשרים בין הסדר להפטרותו
21	ט. ערכים חינוכיים הנלמדים גם מסיום של סדרים בדברי תוכחה
22	11. כיצד לומדים את ספרי הנביאים והכתובים עם החלוקה היהודית?
23	12. רשימת ערכי היהדות המתקבלים בעקבות החלוקה לסדרים

על החלוקה היהודית של התנ"ך לסדרים: מהותה וערכיה

1. מטרתו של תנ"ך 'שיבה לבצרון'

תנ"ך 'שיבה לבצרון' יוצא לאור במטרה לחזור וללמוד את התנ"ך לפי חלוקתו היהודית ליחידות תוכן, על פי השקפת העולם היהודית בלבד. כל חלוקה ליחידות מבטאת את אמונתו וערכיו של קובע החלוקה. ההחלטות המובילות לקביעת הפסוק הראשון ביחידת התוכן (ובמשתמע, גם קביעת הפסוק האחרון) מבוססות על אמונה הקובעת את חשיבות הנושאים ואת הדברים שראוי להדגיש. קביעות אלו יוצרות את המרחב של היחידה ומטמיעות את הערכים שבהם מאמין מי שקבע את החלוקה. חז"ל חילקו את התנ"ך לסדרים. חלוקת התנ"ך לפרקים, המוכרת לנו, נעשתה מאוחר יותר בידי בכיר נוצרי¹. השקפת העולם של חז"ל, הערכים שרצו להדגיש, המידות הראויות לעובד ה' וההתנהגות המצופה ממנו – כל אלה מוטמעים בחלוקת הסדרים. והיפוכו של דבר – בחלוקת הפרקים. עם ישראל השתמש בלית ברירה במשך כחמש מאות השנים האחרונות בחלוקת הפרקים, והלב דווה על השימוש במפתח זר לשם לימוד התורה. יתרה מזו, כפי שנראה בהמשך, החלוקה לפרקים היתה חלק משמעותי ממאמץ נוצרי רחב היקף לקעקע כל קשר חיובי בין התנ"ך לעם היהודי ואף להוכיח את טענתם שהתנ"ך הוא ספר 'אנטי יהודי'. בתנ"ך זה, שקראנוהו 'שיבה לבצרון', התעלמנו לחלוטין מהחלוקה הנוכחית לפרקים, וערכנו אותו לפי החלוקה היהודית המקורית לסדרים.

2. מבנה החלוקה היהודית לדרגותיה

חכמי ישראל ערכו בתנ"ך שלוש חלוקות ליחידות תוכן, בדרגות שונות. בחומשי התורה הוסיפו על כך עוד שתי חלוקות. ואלו הן החלוקות לדרגותיהן:

- החלוקה לפסוקים היא חלוקה יהודית מקורית. חלוקה זו נמצאת כראוי בכל מהדורות התנ"ך.

- החלוקה לפרשות פותחות², פתוחות³ וסתומות⁴ היא חלוקה יהודית. לחלוקה זו יש משמעות הלכתית⁵ ופרשנית⁶, והיא החלוקה הבסיסית ללימוד התנ"ך. הרמב"ם אף פסק להלכה את פרשיות התורה⁷, ואכן, ישנם חומשים ותנ"כים שהקפידו לשלב גם חלוקה זו.

לפי מה נהגנו במהדורתנו בחלוקת הפרשיות?

- הפרשיות בנביאים ובמגילות רות, קהלת, שיר השירים ואיכה הן לפי 'כתר ארם צובה';
- במקומות שהכתר חסר בהם השלמנו ממה שהעתיק המומחה יוסף עופר⁸;
- במגילת אסתר הפרשיות הן לפי פסק הרמ"א⁹.

¹ על דמותו ועל המאמץ הנוצרי בנושא זה ראה להלן בסעיף 'מהי מטרת הפרשנות הנוצרית לתנ"ך?'.
² הפרשה הראשונה בכל ספר מעשרים וארבעה ספרי התנ"ך היא 'פרשה פותחת'. שאר הפרשיות הן או פתוחות או סתומות.

³ פרשה פתוחה היא פרשה שתחילתה בראש השורה, ובסוף השורה שלפניה יש רווח של תשע אותיות לפחות.

⁴ פרשה סתומה היא פרשה המתחילה באמצע השורה, ולפניה יש רווח של תשע אותיות לפחות.

⁵ ההגדרות ההלכתיות המדויקות של הפרשיות הפתוחות והסתומות נמצאות ברמב"ם במשנה תורה, ספר אהבה, 'הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה' פרק שמיני הלכות א-ב; וכן בשולחן ערוך, יורה דעה, 'הלכות ספר תורה' סימן רעה.

⁶ "כידוע מחולק המקרא לפי המסורה לפרשיות שהן מבחינת תכנן פיסקאות עניניות. המסורה מבחינה בין פרשיות 'סתומות'... לבין פרשיות 'פתוחות'... חז"ל פירשו את תפקידן של הפסקות אלה בין פרשה לפרשה שהן נותנות 'ריוח'... להתבונן' בכונת הדברים, שנאמר 'בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין' (ספרא ויק' א א ועוד)." (הרב יהודה קיל, במבוא לפירוש 'דעת מקרא' לספר יהושע).

⁷ משנה תורה לרמב"ם, ספר אהבה, 'הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה' בסוף פרק ח. ברשימה שבה סידר הרמב"ם את כל הפרשיות הפתוחות והסתומות ישנה אי בהירות אחת: במניין הפרשיות של ספר ויקרא כתב הרמב"ם: "וזאת תורת זבח וכו', וידבר וכו' דבר אל בני ישראל, וידבר וכו' קח את אהרן - כולן פתוחות, והן שש". אולם הפסוק 'וידבר וכו' דבר אל בני ישראל' נמצא פעמיים, סמוכות זו לזו, בין שתי הפרשיות הפתוחות המוזכרות, זו הקודמת לו וזו שלאחרי; ויש בכך שתי מסורות: בספרי תימן הפרשה הפתוחה היא בסדר ג פסוק לד, ואילו בספרי ספרד ואשכנז הפרשה הפתוחה היא בפסוק מ.

⁸ ראה ב'סדרן של נביאים וכתובים' שלעיל.

⁹ שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תרצא סעיף ב.

- החלוקה לסדרים היא חלוקה יהודית שייסודה חכמי ארץ ישראל. בחלוקה זו נערך התנ"ך כולו ב-447¹⁰ יחידות לימוד, וכל יחידת לימוד קרויה 'סדר'. הסדרים של חומשי התורה שימשו גם לקריאה בתורה בציבור¹¹. בחלוקה לסדרים ישנם 154¹² סדרים בתורה, ולפי מנהג זה סיימו מחזור קריאה אחד בשלוש¹³ שנים. סדרי הנביאים והכתובים שימשו כיחידות לימוד^{14, 15}.

- החלוקה לסדרות השבוע [פרשות השבוע] היא חלוקה יהודית שייסודה חכמי ישראל בגלות בבל. חלוקה זו נקראת גם 'מחזור הקריאה החד-שנתי', ולפיו קוראים בשבתות את כל חמשת חומשי התורה במשך שנה אחת. חלוקה זו קיימת רק בתורה ולא בנביאים ובכתובים.

- החלוקה לעליות בקריאה בתורה בציבור בשבת. בחלק החומש של 'שיבה לבצרון' הבאנו הן את מנהג הספרדים, האשכנזים והתימנים בנוסח השאמי, והן את מנהג התימנים בנוסח הבלדי – ובכך ביטאנו את הודאתנו לקדוש ברוך הוא על שזוכים אנו לחיות בתקופת קיבוץ הגלויות שהובטחה לנו בתורה ועל ידי הנביאים. בפסוק שנקבע לראש סדר יב ביחזקאל נאמר שקידוש השם הגדול יהיה כאשר הקדוש ברוך הוא יקבצנו חזרה לעובדו בארץ ישראל: בְּרִיחַ נִיחַח אֲרָצָה אֲתֶכֶם בְּהוֹצִיאֵי אֲתֶכֶם מִן־הָעַמִּים וְקִבַּצְתִּי אֲתֶכֶם מִן־הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר נִפְצַצְתֶּם בָּם וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּכֶם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם¹⁶. בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, צוּר כָּל הָעוֹלָמִים, צַדִּיק כָּל הַדּוֹרוֹת, הָאֵל הַנָּאֵם הָאוֹמֵר וְעֹשֶׂה, הַמְדַּבֵּר וּמְקַיֵּם, שֶׁכָּל דְּבָרָיו אֵמֶת וְצֶדֶק. נֶאֱמַן אַתָּה הוּא ה' אֱלֹהֵינוּ, וְנֶאֱמַנִים דְּבָרֶיךָ, וְדָבָר אֶחָד מִדְּבָרֶיךָ אַחֲזָר לֹא יָשׁוּב רִיקָם, כִּי אֵל מֶלֶךְ נֶאֱמַן (וְרַחֲמָן) אַתָּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה', הָאֵל הַנָּאֵם כָּל דְּבָרָיו.

תנ"ך 'שיבה לבצרון' יוצא לאור במטרה לחזור וללמוד את התנ"ך לפי חלוקתו היהודית, על פי השקפת העולם היהודית בלבד.

¹⁰ וסימנך וְאָמַת ה' לְעוֹלָם (תהלים סדר טז פסוק סז, מזמור קיד שלנו פסוק כא).

¹¹ בתוספתא מגילה פרק ג ברייתא י ובגמרא שם (סוף דף לא:) מובאת מחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה, האם הקריאות בשני וחמישי ובשבת במנחה הן חלק מסבב הקריאה, או שסבב הקריאה מתייחס רק לקריאה בשבת לאחר תפילת שחרית: מְקוֹם שְׁפוֹסְקִין בְּשַׁבָּת בְּשַׁחֲרִית שֵׁם מִתְחִילִין בְּמִנְחָה. בְּמִנְחָה, מִשֵּׁם מִתְחִילִין בְּשָׁנִי. בְּשָׁנִי, מִשֵּׁם מִתְחִילִין בְּחֻמִּישִׁי. בְּחֻמִּישִׁי, מִשֵּׁם מִתְחִילִין לְשַׁבָּת הַבֹּאָה. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: מְקוֹם שְׁפוֹסְקִין בְּשַׁבָּת בְּשַׁחֲרִית, מִשֵּׁם מִתְחִילִין לְשַׁבָּת הַבֹּאָה (משנת תנאים, מגילה. המשנה והתוספתא מוגהות ומנוקדות בידי הרב דן בארי, סידר והוציא לאור דוד ברוקנר, נתניה, תשע"ח, עמ' רסג).

¹² יש רשימות עם 167 סדרים בתורה. הרחבה להלן בסעיף 'מהי החלוקה היהודית לסדרים?'.

¹³ כלשון הגמרא במגילה כט: "לבני מערבא דמסקי לדאורייתא בתלת שנין"; וכלשון הרמב"ם ב'הלכות תפילה' פרק יא הלכה א "וְיֵשׁ מִי שֶׁמְשַׁלֵּם אֶת הַתּוֹרָה בְּשָׁלֹשׁ שָׁנִים". בספר 'אוצר חלוף מנהגים בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל' לר' בנימין מנשה לוין, מוזכר סבב של שלוש וחצי שנים: "בני ארץ ישראל אין עושים שמחת תורה אלא לשלוש שנים ומחצה" (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ד, עמ' 15-16).

שתי הרשימות, הן של 154 סדרים והן של 167 סדרים, אינן מתאימות במדויק למשכים אלו. 154 סדרים הם יותר מהדרוש לשלוש שנים, ו-167 סדרים אינם מספיקים לשלוש וחצי שנים! הרב ד"ר יששכר יואל זצ"ל הציע כך: "המספר קנ"ד מכוון בערך למקרה שמשלוש השנים של מחזור אחד שתיים הן מעוברות, מה שיקרה פעמיים במשך נ"ז שנים" (יששכר יואל, 'כתר משנת ה' אלפים ועשרים לבה"ע', קרית ספר לח, ירושלים תשכ"ג, עמ' 127). אך ייתכן שהקביעה שלוש / שלוש וחצי שנים משמעה כשלוש / כשלוש וחצי שנים. לפי רעיון זה לא היה תאריך קבוע לגומרה של תורה בקריאה בארץ ישראל. ור' שאול ליברמן כתב: "ובאמת מתוך מקורות א"י מוכח שבכלל לא היה להם סדר קבוע בקריאה, ופעמים האריכו ופעמים קצרו" (תוספתא כפשוטה, חלק ה מועד ג, עמ' 1166). רעיון זה מתאים להסברו של רבנו ניסים על הרי"ף על קביעת קריאת 'וזאת הברכה' בשמיני עצרת: "למחר קורין וזאת הברכה. לפי שהוא סוף כל המועדות חותמין בברכת משה רבנו שבייך את ישראל" (מגילה דף יא ברי"ף). וגם לדברי ספר 'אוצר חלוף מנהגים': "וביום שישלימו הפרשה שקורין בפלך זה אין קורין בזה". "וכל זה הוא לפי מנהג א"י שלא סיימו את התורה בשמחת תורה, אלא בשבת רגילה" (תוספתא כפשוטה, שם עמ' 1192). הנוסע בנימין מטודילה מספר: "ושם (בקאהיר) שני בתי כנסיות, אחת לאנשי ארץ ישראל ואחת לאנשי בבל... ואינם נוהגים כולם מנהג אחד בפרשיות ובסדרים של תורה... ואנשי ארץ ישראל... ומסיימין את התורה לסוף שלוש שנים. ויש ביניהם מנהג ותקנה להתחבר כולן ולהתפלל ביחד ביום שמחת תורה וביום מתן תורה" (מסעות בנימין מטודילה, מהדורת אדלר, עמ' ס"ג). את המובאות מ'אוצר חלוף מנהגים' ומ'מסעות בנימין מטודילה' העתקתי מהספר 'נתיב בינה' של הרב יששכר יעקבסון, תל אביב תשמ"ז, חלק ב עמ' 212.

¹⁴ בהמשך אעסוק בשאלה כיצד לומדים לפי סדרי הנביאים והכתובים, ובמאפיינים הייחודיים להם.

¹⁵ כלשון הגמרא בשבת קטז: דְּבִנְהֵרְדָּעָא פְּסָקִי סִדְרָא דְּכְתוּבִים בְּמִנְחָתָא דְּשַׁבָּתָא.

רש"י: היו רגילים לקרוא בבית המדרש פרשה בכתובים. רמב"ן: שהיו קורין הסדר של שבוע בציבור וחוזרין ודורשין.

¹⁶ קיבוץ הגלויות ושיבת ציון ישנם גם בראשי הסדרים האלה: ירמיה ז, כה, כז, ישעיה ו, יד, תרי עשר טו, עזרא א-י.

3. כיצד הוכנסה לתנ"ך החלוקה הנוכרית לפרקים? ¹⁷

עד להמצאת הדפוס לפני כחמש מאות שנה, החלוקה לפרקים לא היתה מוכרת ליהודים. חלוקה זו נערכה על ידי ההנהגה הנוצרית כדי לסייע לה בוויכוחים על 'מהי דת האמת' ¹⁸ שכפתה עלינו.

'על יסוד חלוקה זו חיבר הכומר פרא ארלוטי את הקונקורדנציה לתנ"ך בשפה רומית. כבר בראשית הופעתה של קונקורדנציה זו התחילו גם היהודים להשתמש בה, ובוויכוחיהם עם הנוצרים נסתייעו גם הם בספר-עזר זה כדי לסתור את טענותיהם.

בשנת רפ"ד יצאה בדפוס הקונקורדנציה העברית בשם "מאיר נתיב", שהוא עיבוד הקונקורדנציה הרומית, מאת רבי יצחק בן נתן. בהקדמתו לספרו כתב רבי יצחק:

"ויום יום הייתי יוצא ובא בין חכמי הנוצרים ועם היותי בורח מהויכוח בדת ובענייני אמונתנו... ומצאתי בספריהם ספר אחד, יקראו בלשונם קונקורדנציאש מהביבליא... ועם הספר ההוא לא הייתה טענה אשר שגבה ממני לנטוש ולנתון ולכן חמדתי, אהבתי, אחזתי, עד שהבאתיו אל חדר בית מדרשי וגמרתי אומר להעתיקו..."

כאשר בשנת רפ"ו הוציא המדפיס [הנוצרי] דניאל בומבירגו את התנ"ך (מקראות גדולות, ויניציאה) העסיק הוא כמגיה בבית דפוסו את החכם יעקב בן חיים מתוניסיה. בהקדמתו למקראות גדולות אלה מתנצל הוא [החכם היהודי יעקב בן חיים] גם על כך, שהשתמש בחלוקת הפרקים שהונהגה על ידי רבי יצחק בן נתן בקונקורדנציה וכך הוא כותב:

"ובהגהת הפסוקים לא היה אפשר שהייתי יכול להגיה, אלא אם כן, שהייתי יודע כל הכ"ד על פה, וזה נעלם ממני. ואילולי ספר אחד הנקרא שמו קונקורדנסיא, חיברו חכם אחד, קרוב לזמננו זה בכמו מ' שנה, שמו רבי יצחק נתן זצ"ל, שכבר נדפס פה ויניציא בבית דפוסנו, לא היה באפשר שהייתי יכול להגיה... לכן הוצרכתי להשתמש בחלוקת הפרשיות שהביא בספרו רבי יצחק נתן בספר הקונקורדנסיא... למען ירוץ קורא בו".

[וכך, על ידי יעקב בן חיים זה, חדרה חלוקה נוצרית זו לבית ישראל גם בספרי התנ"ך עצמם. ¹⁹

הפרופ' יוסף עופר הסביר את השפעתה של מהדורת המקראות הגדולות על הספרים שהתפרסמו בהמשך:

"מהדורת 'מקראות גדולות' נדפסה בוויניציאה... העורך יעקב בן חיים אבן אדוניהו... מהדורה זו מדויקת הרבה יותר מדפוסי תנ"ך שקדמו לה, ונחשבה כיסוד לנוסח המוסמך של המקרא בעם ישראל". ²⁰

אותו יעקב בן חיים אבן אדוניהו כתב התנצלות על שהכניס חלוקה נוכרית לתנ"ך, וכה דבריו:

"ואילו הייתי מוצא חלוקת הפרשיות, שחילקו בעלי המסורה בכל המקרא, הייתי יותר חפץ להשתמש ממנה מזולתה. ואח"כ הגיעה לידי, לאחר שכבר כמעט השלמתי, אמרתי להדפיסה גם היא לבל תשתכח ותאבד מישראל". ²¹

האם היתה לו אפשרות אמיתית לחלק את התנ"ך לפי החלוקה היהודית בהתחשב בשלטון המוחלט שהיה באותם ימים לכנסייה? האם באמת היה לו רצון להשתמש בחלוקה היהודית, ובאמת ובתמים לא מצא אותה עד שהיה מאוחר מדי? איני יודע. אציין רק פרט ביוגרפי אודות אותו יעקב: לימים הוא המיר את דתו; ועל כן כתב עליו רבי אליהו בחור כך: ²²

¹⁷ תיאור קצר כתב הרב אליהו כי טוב ב'ספר התודעה' עמ' שנא. בהרחבה ובהעמקה כתב הרב שמואל הכהן וינגרטן במאמרו 'חלוקת התורה לפרקים', סיני מב, תשי"ח. המאמר מופיע גם באתר 'דעת' [דעת/מאגרי מידע/כתבי עת/סיני].

¹⁸ "בראשית האלף השישי הנהיגה הכנסייה וויכוחים פומביים בין כמריה – על פי רוב מומרים – לבין גדולי ישראל שבדורות ההם. כוונת הכנסייה הייתה להוכיח על ידי פסוקי התנ"ך נבואות על משיחם. וכדי שידעו הכמרים למצוא את הפסוק הדרוש לדרשותיהם, חילקו את הוולגאטה (התרגום הרומי של התנ"ך) לספרים ולפרקים". מתוך: הרב שמואל הכהן וינגרטן, 'חלוקת התורה לפרקים', סיני מב, תשי"ח.

¹⁹ הציטוטים הם מהמאמר 'חלוקת התורה לפרקים' של הרב שמואל הכהן וינגרטן, סיני מב, תשי"ח.

²⁰ יוסף עופר, 'המהדורה הנוכחית ועקרונות הנוסח שלה', בתוך 'הארות' ל'כתר ירושלים', עמ' 38.

²¹ הרב שמואל הכהן וינגרטן, 'חלוקת התורה לפרקים', סיני מב, תשי"ח.

²² בהקדמתו לספרו 'מסורת המסורת', ויניציאה רצח. כאן מועתק מתוך 'אוצר לשון המקרא' כרך א, הוצאת קונקורדנציה תנ"כית ירושלים תשי"ז, עמ' לא.

"אכן המסורת מהארבע ועשרים הנדפסות הנה, לא ראיתי כהנה בכל ספרי הקדמונים, מסודרים ומתוקנים, ביפי ובהדור, ובטוב הסדור, סדרם אחד מהנבונים, היה שמו לפנים, בישראל נקרא יעקב, תהא נשמתו צרורה בצרור נקוב²³".

במהלך השנים היו רבנים שניסו לתקן את המצב. אך נראה שכל עוד חיינו בגלות בין הנוצרים והיינו משועבדים לשלטונם, לא היתה לנו יכולת לשנות את רוע הגזרה.

4. מהי מטרת הפרשנות הנוצרית²⁴ לתנ"ך?

כאן המקום להראות מעט ממטרתה של הפרשנות הנוצרית לתנ"ך, אשר החלוקה לפרקים היא המסגרת המעוצבת שלה. הציטוט שלהלן הוא מתוך הספר 'מקורות האינוויזיביה'²⁵:

'... אלא דת שאינה תלויה ביהדות, שונה ממנה בכל הנושאים העיקריים ונמצאת אֶתה בקונפליקט מר, כזה שאינו מאפשר פשרה או השלמה עמה. ... עם כל השינויים הרדיקליים שהתרחשו במושגי הדת הבסיסיים של הנצרות, עדיין נותרה הבעיה של ההסתמכות על התנ"ך וההערכה לנביאים וגבורי ישראל... התשובה מצויה באותן עבודות שחברו על ידי המוני אפולוגיסטים²⁶ נוצריים, מורים ופרשנים, שפירשו את התנ"ך באופן כזה שהוא נראה לא כספר פרו-יהודי, אלא כספר אנטי-יהודי... כמובן, השגת תוצאה כזו דרשה מאמץ בלתי נלאה ותהליך בלתי פוסק של מחשבה קוואיסיטית²⁷; צריך היה לבאר כל משפט וכל מילה בתנ"ך באופן שיתאימו

²³ הביטוי המקורי הוא 'בצרור החיים' שבברכת אביגיל לדוד: וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדָנִי צְרוּרָה בְּצִרּוֹר הַחַיִּים אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ (שמואל טז:לב). אלא שכאן 'בירכו' את אותו אחד ש'לפנים שמו בישראל יעקב' – זה שהשתמד – שנשמתו תיצרר בצרור נקוב. 'ברכה' זו נבנתה בהלחמת הביטוי 'צרור נקוב' שהנביא חגי משתמש בו בתארו את המציאות הכלכלית הקשה בתחילת ימי הבית השני: וְהַמִּשְׁתַּפֵּר מִשְׁתַּפֵּר אֶל-צְרוּר נָקוֹב (תרי עשר, חגי, טו:ז). צרור הוא כיס, ארנק לשמירת מטבעות, וכשהוא נקוב אין בו ברכה רבה....

²⁴ חשוב לזכור, כי החלוקה לפרקים נערכה לפני כ-800 שנה על ידי צורר אנטישמי (ראה להלן). הרמב"ם כותב במשנה תורה, 'הלכות מלכים ומלחמותיהם' פרק יא, שהנצרות והאסלאם באו לעולם כדי לקרב את עובדי העבודה זרה שהאמינו בריבוי אלילים לאמונה באל אחד:

"אף ישוע הנוצרי שדימה שיהיה משיח ונהרג בבית דין, כבר נתנבא בו דניאל (ז:טו), שִׁנְאָמֶר "וּבְנֵי פְרִיצֵי עֲמֹךְ יִנְשְׂאוּ לְהַעֲמִיד חֲזֹן וְנִכְשָׁלוּ". וכי יש מכשול גדול מזה, שכל הנביאים דברו שהמשיח גואל ישראל ומושיעם, ומקבץ נדחיהם ומחזק מצותן, וזה גרם לאבד ישראל בתרבו ולפזר שאריתם ולהשפילם, ולהחליף התורה, ולהטעות רוב העולם לעבד אלוה מבלעדי ה'. אכל מחשבות בורא עולם אין כוח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו. וכל הדברים האלו של ישוע הנוצרי, ושל זה השמעאלי שעמד אחריו, אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם פלו לעבד את ה' ביחד, שִׁנְאָמֶר "כִּי אֲזַאֲהֶפֶךְ אֶל עַמִּים שָׁפָה בְּרוּרָה לְקָא כָּלֵם בְּשֵׁם ה' לְעַבְדוֹ שְׂכָם אֶחָד" (תרי עשר, צפניה, יד:מב).

- כיצד?
כבר נתמלא העולם פלו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב. והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה: אלו אומרים מצוות אלו אמת היו, וכבר בטלו בזמן הזה, ולא היו נהגות לדורות; ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהם, ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויגלית וירום וינישא, מיד הם כולן חוזרין ויוצעים ששקר נתלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעוים".

אנו, בימינו, זוכים לראות את התחלת מימוש דברי הרמב"ם. מאז תקומת ישראל בארצו חל שינוי בעמדת הנהגת הנוצרים כלפיו:

ביום ראשון, ד' בניסן תשמ"ו, עמד ראש העבודה זרה הנוצרית בבית הכנסת הגדול ברומא ואמר: "אתם אחינו הבכורים... עם היהדות יש לנו יחס קרבה שאין לנו עם שום דת אחרת... היהדות היא השורש שלנו..."

וביום חמישי, נר רביעי של חנוכה, כח בכסלו תשע"ו, הם פרסמו מסמך רשמי ששמו 'המתנות ויעודו של אלוהים - בלתי ניתנים לשינוי'. בתוכו הם כתבו: "הישועה תמשיך לבוא מן היהודים. אלוהים הפקיד בידי היהודים משימה... יום אחד כולנו נתאחד... הכנסיה לא מטילה ספק בהימשכות האהבה בין אלוהים לעם הנבחר, עם ישראל..."

אם כן, תהליך שיבת העולם האילי לעבודת ה' בהובלת עם ישראל הולך ומתגבר. ועדיין, יש להם עוד כבדת דרך משמעותית לעבור עד שכולם יקראו בשפה ברורה בשם ה'.

²⁵ מקורות האינוויזיביה, פרופ' בנציון נתניהו, בתרגומה של כלתו דפנה נתניהו. פרק ראשון: השאלה היהודית, עמ' 13-15. נמצא באתר מידה <https://mida.org.il>

²⁶ אפולוגטיקה היא העיסוק האנושי בהגנה שיטתית על עמדה מסוימת, ספרותית, דתית, אמונית, או עקרונית... המושג השתרש בהשאלה בעיקר בענף התאולוגיה, ובעיקר זו הנוצרית, במשמעות של הגנה אינטלקטואלית על עיקרי האמונה והוכחת אמיתותה. ויקיפדיה.

²⁷ קוואיסיטיקה – פלפלוניות וחקרנות, עקום ההגיון הישר מתוך רצון להגיע לידי מסקנות מסוימות. אברהם אבן-שושן, המילון העברי המרוכז, ירושלים תשמ"ח.

לכל שאר החלקים לפי פירושה החדש... בסופו של התהליך, ניתן היה להכריז על "פסק הדין הסופי", כדברי א. הארנק: "לתנ"ך, מכריכה לכריכה, אין דבר וחצי דבר עם היהודים..."
המורים היהודיים "באורח לא חוקי ובחוצפה נטלו עליו חזקה... הם זייפו אותו בתיאוריהם..." "יהיה זה חטא לנוצרי לומר 'ספר זה שייך גם לנו וגם ליהודים', היות שהספר היה שייך מלכתחילה, ועוד יותר כיום, ולנצח נצחים, אך ורק לנוצרים, בעוד שהיהודים הם העם הגרוע ביותר, חסר האלוהים ביותר, וזנוח על ידי אלוהים מכל האומות על פני האדמה, הם בני השטן... חבורה של צבועים..."²⁸

ידוע לנו כי עורך החלוקה הנוצרית של התנ"ך לפרקים גם "התבלט ברדיפת היהודים באנגליה ופרסם מספר תקנות נגדם"²⁸; "שם העמיק את גזירת הדראון [ענידת טלאי לסימון היהודים, ב"א], אף אסר לבנות בתי כנסת חדשים, והמריץ את הפקודה להרים גם כל איש ישראל את המעשר לכמרים, ולבלתי מלט איש יהודי את אוצרותיו אל חצר הכנישה בבוא עליהם בוזזים"²⁹.

5. דוגמות למגמה האנטי-יהודית של החלוקה לפרקים ולטעויות שהיא גורמת בלימוד התורה

לאחר שראינו את הרקע לצורך הנוצרי להתבדל מהיהדות, אציג כאן כמה דוגמות למגמה האנטי-יהודית הטמונה בחלוקה לפרקים ולטעויות שהיא גורמת בלימוד התורה:

- מאות מפרקי התנ"ך פותחים בתיאור רוע לב האדם, ובמיוחד בחטאי עם ישראל. למשל:
 - פרק לא בבראשית פותח במקום שבו מואשם יעקב אבינו בגנבה: וַיִּשְׁמַע אֶת-דָּבָרִי בְּגִילְכֶּן לֹא־מֹר לָקַח יַעֲקֹב אֶת פְּלִאֲשָׁר לְאָבִינוּ וּמֵאֲשָׁר לְאָבִינוּ עָשָׂה אֶת פְּלִיפְכָד הַזֶּה.
 - פרק ד בשמות פותח: וַיַּעַן מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר וְהֵן לֹא־אֲמִינוּ לִי וְלֹא יִשְׁמְעוּ בְּקִלִּי כִּי יֹאמְרוּ לֹא־נִרְאָה אֱלֹהֶיךָ ה'.
 - פרק ז ביהושע פותח: וַיִּמְעְלוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵעַל בְּחֶרֶם וַיִּקַּח עִקֹּן בֶּן־פְּרִמִּי בֶן־זִבְדִּי בֶן־זִרְחָה לְמִטָּה יְהוּדָה מִן־הַחֶרֶם וַיַּחֲרֹף ה' בְּבָנֵי יִשְׂרָאֵל.³⁰
 - פרק כד בשמואל ב פותח: וַיִּסֹּף אֶף־ה' לַחֲרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּסֹּת אֶת־דָּוִד בָּהֶם לֵאמֹר לֹךְ מִנָּה אֶת־יִשְׂרָאֵל וְאֶת־יְהוּדָה.
- המחזוריות שבספר שופטים היא מן המפורסמות. התיאור הנפוץ למחזוריות זו הוא 'מעגל החטא שבספר שופטים'. כשמתארים אותו רגילים להתחיל משלב החטא, ולאחריו שלבי העונש, הזעקה לה' וההצלה³¹, שכן כך בדיוק ערוך ספר שופטים בחלוקה הנוכרית לפרקים. כל הפסוקים שלהלן הם פסוקים הפותחים את הפרקים בספר שופטים:
 - פרק ג: וְאַלֶּה הַגִּזְיוֹת אֲשֶׁר הָנִיחַ ה' לְנִסּוֹת בָּם אֶת־יִשְׂרָאֵל...
 - פרק ד: וַיִּסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' וַיַּחֲזֹק ה' אֶת־עֲגִלּוֹן... עַל כֵּי־עָשׂוּ אֶת־הָרַע בְּעֵינֵי ה'.
 - פרק ו: וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל הָרַע בְּעֵינֵי ה' וַיִּתְּנֶם ה' בְּיַד־מִדְיָן שִׁבְעַת שָׁנִים.
 - פרק ח: וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אִישׁ אֶפְרַיִם מִה־הַדָּבָר הַזֶּה עָשִׂיתָ לָּנוּ לְבִלְתִּי קְרֹאוֹת לָנוּ כִּי הִלַכְתָּ לְהִלָּחֵם בְּמִדְיָן וַיַּרְבִּינוּ אֹתוֹ בְּתִזְקָה.
 - פרק יב: וַיִּצְעַק אִישׁ אֶפְרַיִם וַיַּעֲבֹר צָפוֹנָה וַיֹּאמְרוּ לִיפְתָח מַדּוּעַ עָבַרְתָּ לְהִלָּחֵם בְּבָנֵי־עַמּוֹן וְלָנוּ לֹא קָרָאתָ לְלָכֶת עִמָּךְ בִּיתְךָ נִשְׂרָף עָלֶיךָ בָּאֵשׁ.
 - פרק יג: וַיִּסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' וַיִּתְּנֶם ה' בְּיַד־פְּלִשְׁתִּים אַרְבָּעִים שָׁנָה.

²⁸ האנציקלופדיה העברית, כרך עשרים ואחד, תל אביב תשכ"ט, הערך: ערך לנגטון, סטיון.

²⁹ זאב יעבץ, ספר תולדות ישראל, חלק שנים עשר, תל אביב תרצ"ה, עמ' 56.

³⁰ לעומת זאת הסדר בחלוקה היהודית שם, סדר ד, פותח בפסוק הקודם, שהוא תחילת פרשה (סתומה): וַיְהִי ה' אֶת־הוֹשֵׁעַ וַיְהִי שְׁמֹעַ בְּכָל הָאָרֶץ: בהמשך אוכיח שגם חכמי ישראל קבעו פתיחות סדרים בפסוק השני או השלישי של פרשה כדי להדגיש מסר. וכך נהג העורך הנוצרי כדי להדגיש את המסר האנטייהודי שלו. על כך אפשר להביא את דברי הנביא הושע בפסוק החותם את נבואותיו: מִי חָכֵם וַיִּבֶן אֵלָה נִבּוֹן וַיִּדְעֵם כִּי־יִשְׂרָאֵל דָּרְכֵי ה' וַצִּדְקִים יִלְכוּ בָם וּפְשָׁעִים יַפְשִׁלוּ בָם (תרי עשר ד:ה).

³¹ לעומת זאת, דוד המלך בתהלים מתחיל את ה'מעגל' בהצלת ה' את עמו ובישועתו: פָּעַמִּים רַבּוֹת יִצִּילֵם וְהִמָּה יִמְרוּ בַּעֲצָתָם וַיִּמָּכּוּ בַּעֲוֹנָם (תהלים סדר טו פסוק מד, מזמור קה שלנו פסוק מג). וראה גם במדרש תנחומא ויקרא, בהר, על הפסוק "וכי ימוך אחיך". כידוע, דוד המלך כתב את ספר תהלים מאות שנים לפני המצאת הנצרות, כך שדבריו הם הראייה היהודית המקורית ולא תגובה לחלוקת הפרקים הנוכרית.

- פרק יד: וַיֵּרֶד שְׁמֶשׁוֹן תְּמַנְתָּה וַיֵּרָא אִשָּׁה בְּתִמְנַתָּה מִבְּנוֹת פְּלִשְׁתִּים.
- פרק טו: וַיְהִי מִיָּמִים בִּימֵי קִצְיִרְחֻשִׁים וַיִּפְקֹד שְׁמֶשׁוֹן אֶת־אִשְׁתּוֹ בְּגִדֵי עֲזִים וַיֹּאמֶר אֲבָאָה אֶל־אִשְׁתִּי הַחֲדָרָה...
- פרק טז: וַיִּלְךָ שְׁמֶשׁוֹן עֲזָתָה וַיֵּרָא שָׁם אִשָּׁה זֹוֶנָה וַיִּבֶא אֶלֶיהָ.

פרשת חטא העגל כפי שהיא מופיעה בחלוקה לפרקים היא דוגמה נוספת לשיבוש המשפיע על הלמידה שלנו את התורה ועל ההבנה שלנו את מסריה: היכן מתחיל עניין חטא העגל? לכאורה ידוע, בפסוק א של פרק לב בחומש שמות: וַיֵּרָא הָעָם פִּי־בָשָׁשׁ מֹשֶׁה לָרֶדֶת מִן־הָהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל־אַהֲרֹן... – האומנם? לפי האמונה היהודית ולפי ההלכה היהודית, התיאור מתחיל פסוק אחד לפני כן: וַיִּתֵּן אֱלֹהִים מֹשֶׁה כָּכֹלֹתוֹ לְדַבֵּר אִתּוֹ בְּהָר סִינַי שְׁנֵי לַחַת הָעֵדֻת לַחַת אֶבֶן פְּתָכִים בְּאַצְפֵּעַ אֱלֹהִים. פסוק זה משנה את כל התמונה על יחסו של הקדוש ברוך הוא לעם ישראל: למרות החטא ותוך כדי החטא, הקדוש ברוך הוא נותן את התורה למשה! המסר הברור הוא, שהתורה ניתנת לעם ישראל ללא תלות ברמתו הרוחנית או בעבודת ה' שלו. מסר זה הוא כמובן הפך הטענה היסודית שעליה בנויה האמונה הנוצרית. זו הסיבה לכך שהמחלק הנוצרי לפרקים ניתק פסוק זה מתיאור החטא.

- לפחות שני ראשי פרקים בתורה נקבעו כפי שנקבעו כדי להוכיח את 'תיאוריית ההחלפה' הנוצרית: פרק כד בדברים פותח באיסור החזרת גרושתו אם נישאה בינתיים לאיש אחר. הנוצרים המשילו דין זה לגלות ישראל מארצו לאחר שחטא בעבודה זרה. לכן הם קבעו את פתיחת פרק ג בירמיה בפסוק: לֵאמֹר הֵן יִשְׁלַח אִישׁ אֶת־אִשְׁתּוֹ וְהִלָּכָה מֵאִתּוֹ וְהִתְּהָלָה לְאִישׁ־אֲחֵר וְהָיָה עֹדֶר הָלֹא תִּחַנֵּף תִּחַנֵּף הָאָרֶץ הַזֹּאת וְזֵנִית רַעִים רַבִּים וְשׁוֹב אֵלַי נְאֻמִּי.³²

- היכן מתחיל 'נאום המצוות' בחומש דברים? שלושת הפסוקים הראשונים בפרשה ט בחומש דברים עוסקים במשה רבנו המקיים את מצוות הבדלת ערי מקלט בעבר הירדן המזרחי, אף שהן תקלוטנה רק לאחר שיהושע יבדיל את ערי המקלט בעבר הירדן המערבי. מפסוק ד חוזרת התורה על המסר שבפסוקים הפותחים את חומש דברים. החלוקה היהודית הציבה פרשה זו בראש סדר, סדר ה, והמסר הוא שהיא מהווה הקדמה לפרשיות שלאחריה, העוסקות במצוות רבות המתחילות בעשרת הדיברות. וכך כותב רש"י בפסוק ד: וְזֹאת הַתּוֹרָה – זו שְׁהוּא עֲתִיד לְסַדֵּר אַחֵר פְּרָשָׁה זו. לעומת זאת, החלוקה הנוצרית לפרקים שייכה את פרשה ט לסוף פרק ד, כאילו פסוקים אלו מסיימים את 'נאום התוכחה'. עיון בפירוש הרמב"ן, בפתיחת החומש ובפסוקים כאן, יגלה שהוא מגדיר את סיום 'נאום התוכחה' בסיום סדר ד (לפני פרשה ט), כפי החלוקה היהודית. הרמב"ן רואה את פרשה ט כמקשרת בין שני הנאומים וכחזרה על הקדמת התורה שבפתיחת החומש ל'נאום המצוות וביאור התורה'.

- החלוקה לפרקים משתדלת להדגיש את החטאים; היא מייחדת להם פרק נפרד, כאומרת שהם עומדים בפני עצמם ואין להם תקנה.

○ כך למשל פרק ג בבראשית עוסק בחטא אדם הראשון. הוא פותח בפסוק וַהֲנַחֵשׁ הָיָה עָרוֹם, ומסיים בפסוק וַיִּגְרַשׁ אֶת־הָאָדָם. וכך פרק לד בבראשית העוסק במעשה דינה, ופרק לב בחומש שמות העוסק בחטא העגל. חלוקה זו מעצימה את הכישלונות ומסתירה מעיני הקוראים את האפשרות לתקנם.

○ דוגמות נוספות: בסדרת 'ויצא', ראשי הפרקים מדגישים מתחים וסכסוכים. פרק ל בבראשית פותח בתיאור וַתִּקְנֶה רָחֵל בְּאֶחָתָהּ. פרק לא פותח בדברי בני לבן: לָקַח יַעֲקֹב אֶת פְּלֶאֶשׁ לְאָבִינוּ. לעומתם, ראשי הסדרים מדגישים את חמלת ה' על החלשים: סדר כז פותח בפקידת לאה: וַיֵּרָא ה' פִּי־שְׁנוּאָה לְאָה, סדר כח פותח בזכירת רחל: וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־דָּחִל וַיִּשְׁמַע אֶלֶיהָ אֱלֹהִים, וסדר כט פותח בהבטחת הגנה ליעקב: וַיֹּאמֶר ה' אֶל־יַעֲקֹב שׁוֹב אֶל־אָרֶץ אַבְרָהָם וְלִמְלֹךְ־דָּד וְאֶהְיֶה עִמָּךְ.

○ בסדרת 'כי תצא' בחומש דברים בחרה החלוקה הנוצרית לפרקים לפתוח בטומאות ובמריבות. פרק כג פותח בגילוי עריות: לֹא־תִקַּח אִישׁ אֶת־אִשְׁתּוֹ אֲבִיו וְלֹא יִגְלֶה כְּנָף אָבִיו. פרק כד פותח בגירושין: כִּי־יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבָעֻלָּה וְהָיָה אִסְרָא תִמְצָאֻחַן בְּעֵינָיו כִּי־מִצָּא בָּהּ עֲרוּת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִי־תָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלַחָהּ מִבֵּיתוֹ. ופרק כה פותח במריבה: כִּי־תִהְיֶה רִיב בֵּין אֲנָשִׁים וְנָגְשׁוּ אֶל־הַמִּשְׁפָּט וּשְׁפָטוּם וְהִצְדִּיקוּ אֶת־הַצָּדִיק וְהָרָשָׁעוּ אֶת־הָרָשָׁע.

³² ולעומת זאת, במסכת יומא פו. אמר ר' יוחנן: גדולה תשובה שדוחה את 'לא תעשה' שבתורה, שנאמר: "לאמר הן ישלח איש את אשתו... ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם ה'". ובעקבותיו מסביר בעל 'מצודת דוד' בירמיה שם, ד"ה "ואת": "אבל אתה ישראל, עם כי בעורך תחתי זנית באיסור עם אהובים רבים, ר"ל עם כי עבדת עכו"ם חלוקות, עם כל זה שוב אלי ואקבלך בתשובה".

לסיכום העניין:

כשהנביא ירמיה מקונן על חטאי דורו, הוא אומר: כִּי־שָׁתַתִּים רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֲתִי עֲזָבוּ מִקֹּדֶם מִיָּמִים חַיִּים לְחַצְבִּי לָהֶם בְּאֵרוֹת בְּאֵרֹת נְשָׁבְרִים אֲשֶׁר לֹא־יָכְלוּ הַמַּיִם.³³ לימוד המושפע מחלוקת הפרקים הוא מימוש לא מודע לתוכחת הנביא ירמיה: כשלומדים תנ"ך בעריכתו הנוצרית, לא זו בלבד שמושפעים ממנה לרעה, אלא בעיקר מחמיצים את 'מקור מים חיים' של החלוקה היהודית, של העריכה היהודית, של הסדר היהודי ללימוד התנ"ך. חזרנו לארצנו, לעצמאותנו. הבה נשוב אל עצמיותנו!

6. מהי החלוקה היהודית לסדרים?

מערכת הסדרים היא חלוקת התנ"ך בידי חכמי ארץ ישראל הקדומים³⁴ ל-447 יחידות לימוד, וסימן לדבר: וְאָמַת³⁵ ה' לְעוֹלָם. בתורה יש 154³⁶ סדרים, בנביאים 204 סדרים ובכתובים 89 סדרים. הרב צבי פסח פראנק³⁷ זצ"ל כתב על הסדרים: "והרי הם הפרקים שלנו, הידועים לנו מפי הקבלה".

חכמי ישראל הקדמונים סידרו לנו את עבודת ה':

- סידרו לנו את התנ"ך – חז"ל קבעו את מספר הספרים בתנ"ך:³⁸ וְכַמְשָׁמֹרֹת נְטוּעִים – פְּתוּב בְּשִׁי"ן, לוֹמֵר שְׁיִשׁ בְּתוֹרָה אֶךְ־בָּעָה וְעֶשְׂרִים סְפָרִים, כְּמִנְיֵן מִשְׁמֹרֹת [כְּהִנָּה וְלִוְיָה] שֶׁהַעֲמִיד דָּוִד, לְכָךְ נִכְתָּב בְּשִׁי"ן.

הגמרא³⁹ מפרטת מי כתב כל ספר בנביאים ובכתובים ומסבירה שאנשי כנסת הגדולה הם שכתבו את רוב הספרים המאוחרים: "ומי כתב? ... אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ושנים עשר, דניאל ומגילת אסתר. עזרא כתב ספר ויחס של דברי הימים עד לו [= עד אליה] ... ומאן אסקיה [ומי סיימן] ? נחמיה בן חכליה".

חז"ל בגמרא שם קבעו גם את הסדר של ספרי הנביאים והכתובים: "תנו רבנן, סדרן של נביאים: יהושע ושופטים שמואל ומלכים ירמיה ויחזקאל ישעיה ושנים עשר... סדרן של כתובים: רות וספר תהלים ואיוב ומשלי קהלת שיר השירים וקנינות דניאל ומגילת אסתר עזרא ודברי הימים"⁴⁰.

- סידרו לנו את התפילות – כדברי הרמב"ם⁴¹: "וְכִי־יִנְיָ שָׁרָא עֲזָרָא וּבֵית דִּינֵי כָךְ, עָמְדוּ וְתַקְנוּ לָהֶם שְׁמוֹנָה עֶשְׂרֵה בְּרָכוֹת עַל הַסֵּדֶר... וּמִפְּנֵי עֲנָן זֶה תַקְנוּ כָּל הַבְּרָכוֹת וְהַתְּפִלוֹת מִסְדְּרוֹת בְּפִי כָּל יִשְׂרָאֵל"; והוסיף ה'כסף משנה' שם: "אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות תפלות וקדושות והבדלות".

³³ ירמיה סדר א פסוק לב.

³⁴ לא ידוע מתי בדיוק נעשתה חלוקה זו. עדויות עליה מופיעות בברייתא במסכת סופרים. ייתכן כי בזמן שהתחילו לקרוא בתורה בציבור נוצר הצורך לחלק את התורה ליחידות, וייתכן שכחלק מעריכת התנ"ך עסקו אנשי כנסת הגדולה גם בכך. אולם הרמב"ם כותב שהתחילו לקרוא בתורה בציבור עוד בתקופת משה רבנו.

³⁵ ואמת = 447 בגימטריה.

³⁶ יש רשימות המונות 167 סדרים בחמשת חומשי התורה. מתוך 13 ההבדלים (מהחלוקה ל-154 סדרים), 11 הם פיצול של סדר אחד לשניים קצרים יותר. פרופ' יוסף עופר כותב: "בדרך כלל קיימת אחידות בין הנתונים המתקבלים מעשרות כתבי-יד ומן הפיוטים. מן הנתונים עולה עדות למחזור בן כ-158 סדרים..." (במאמר 'ההפטרות על פי המנהג התלת-שנתי', הנמצא בעמוד הבית באתר שלו במרשתת). במחברת התיג'אן כתוב: "ויש מקומות שמשלימין את התורה בשלוש שנים ומחלקין את התורה למאה וחמישים וארבעה פרשיות והן הנקראים סדרים...". בהמשך מחברת התיג'אן מפורטת רשימת סדרי התורה ושם מנויים 167 סדרים! אולי ניתן להסיק מכך שאין באמת מחלוקת על מספר הסדרים ושהיתה מידה של חופש במנהג הקריאה הארץ-ישראלי.

³⁷ היה הרב הראשי ואב בית דין בירושלים בין השנים תרצ"ו-תשכ"א. הציטוט הוא מדברי הברכה שלו להוצאת תנ"ך קורן, על שלצד חלוקת הפרקים הנוכרית שילבו את חלוקת הסדרים היהודית.

³⁸ מדרש תנחומא דברים וילך א, על הפסוק בקהלת [ד: נג] דְּבָרֵי חֲכָמִים כְּדָבָרֹת וְכַמְשָׁמֹרֹת נְטוּעִים בְּעֵלֵי אֲסָפוֹת נִתְּנוּ מְרָעָה אֶחָד.

³⁹ בבא בתרא דף יד: - טו:

⁴⁰ והרמב"ם פסק כך במשנה תורה, ספר אהבה, 'הלכות ספר תורה' פרק ז הלכה טו. וכן פסק רבנו אשר בסוף פרק 'השותפין', ובנו רבנו יעקב בטור יורה דעה סימן רפג, ורבי יוסף קארו בשולחן ערוך יורה דעה סימן רפג סעיף ה. ובסדר זה סידר רבנו שמעון הדרשן את רמזיו בליקוט שמעוני, אלא שהקדים את אסתר לדניאל. למרבה הצער, ברוב המהדורות המודפסות לא נשמר סדר זה. גם בכתבי יד של המקרא לא תמיד נשמר סדר זה, כגון ב'כתר ארם צובה'. ועיין בדברי ישראל ייבין, 'המסורה למקרא', האקדמיה ללשון העברית, ירושלים התשס"ג, עמ' 73.

⁴¹ רמב"ם, משנה תורה, ספר אהבה, 'הלכות תפלה וברכת כהנים' פרק ראשון הלכות א, ד וב'כסף משנה' שם ד.

חלוקת התנ"ך ליחידות לימוד, שהיא למעשה סידור התנ"ך לצורך לימודו ביחיד ובציבור, היא חלק ממהלך גדול זה. לא בכדי בחרו חכמי ישראל במילה סדר, אלא כדי לתאר שלימוד התנ"ך והתפילות קשורים זה לזה: דבר הקדוש ברוך הוא אלינו – סדר לימוד התורה הנביאים והכתובים, ודברינו אל הקדוש ברוך הוא – סדר התפילה.⁴²

וכך נאמר בגמרא⁴³: "וְאֵלָּא עֲלָמָא אֲמַאי קָא מְקַיִם [העולם על מה הוא מתקיים]⁴⁴? אֲקָדוּשָׁה דְּסִידְרָא [על פסוקי 'ובא לציון גואל' הכוללים את פסוקי הקדושה] וְאֵי הָא שְׁמִיָּה רַבָּא דְּאֶנְדְּתָא [קדיש שלאחר לימוד תורה], שְׁנַאֲמַר: 'אֶרְץ עֵיפָתָה כְּמוֹ אֶפֶל, צִלְמוֹת וְלֹא סְדָרִים'⁴⁵; הָא יֵשׁ סְדָרִים [סדרי תפילה ולימוד] – תּוֹפִיעַ מְאוּפֵּל [תצא הארץ מן האפילה]". ומפרש רש"י: סדרים – סדרי פרשיות התורה.

אפשר לומר שרש"י מחדד פה, שסדרי פרשיות התורה הם אלה המוציאים את העולם מהאפילה, ובזכותם הוא מתקיים.

7. כיצד נשתמרה החלוקה היהודית של התנ"ך לסדרים?

א. הרבה פסקאות במדרשי שמות רבה, ויקרא רבה ודברים רבה ובמדרש רבי תנחומא⁴⁶ תחילתן בראשי סדרים⁴⁷, משום שמדרשים אלו "כוללים דרשות על העניינים שקראו בציבור ביום הדרשה"⁴⁸. המדרשים הם דברי התורה שנאמרו בבתי הכנסת בשבת לאחר התפילה והקריאה בתורה, וכמובן נאמרו ונכתבו לפי סדרי הקריאה.

ב. לאבותינו היו פיוטים מיוחדים לתפילה בהרבה שבתות. הרבה מהפיוטים הקדמונים נוסדו על הסדרים. הפיוטים היו כלולים בתוך שלוש הברכות הראשונות של תפילת העמידה בשבתות, כמו שעדיין אנו נוהגים בראש השנה וביום הכיפורים. רבי יצחק כתב פיוטים לפי הסדרים. רבנו גרשום מאור הגולה כתב עליו: "יש לנו ללמוד מן הפייטנים הראשונים שהיו חכמים גדולים. הרי רבי יצחק שהיה מן החכמים הראשונים ופייט קרובות לכל סדר וסדר של כל השנה"⁴⁹.

ג. ההפטרות שנמצאו בגניזה בקהיר מסודרות לפי המנהג התלת-שנתי⁵⁰.

ד. הסדרים מסומנים בגיליונות⁵¹ בכתבי יד של התנ"ך. בכתב יד לניגורד⁵², לדוגמה, שנכתב בידי הסופר שמואל בן יעקב, יש גם רשימות מקובצות של ראשי סדרים וגם סימון של ראשי הסדרים בגיליונות במקומותיהם.

ה. ב'ספר החילופים' לר' מישאל בן עוזיאל⁵³, שנכתב לפני כאלף שנים, מנויים כל סדרי התנ"ך, ולפיו סימן הרב מרדכי ברויאר את ראשי הסדרים במהדורות התנ"ך שלו⁵⁴.

⁴² קשר נוסף בין לימוד התנ"ך ובין התפילה הוא, ששניהם ממשיכים את עבודת המקדש לאחר חורבנו. מספר ספרי התנ"ך, כפי שראינו, הוא כנגד המשמרות [ומעמדות ישראל], והתפילות הן כנגד הקורבנות: וְכֵן תִּקְנוּ שִׁיְהֵא מִנֵּין הַתְּפִלּוֹת כְּמִנֵּין הַקֹּרְבָּנוֹת. רמב"ם שם ה.

⁴³ סוטה דף מט.

⁴⁴ תרגום הרב עדין אבן ישראל (שטיינזליץ) זצ"ל.

⁴⁵ איוב סדר ב, פסוק קלא.

⁴⁶ המדפיסים של מדרש רבי תנחומא סידרו אותו לפי הסדרות [פרשות השבוע], אבל הסדר הנכון שלו הוא לפי הסדרים.

⁴⁷ ורש"י כתב בפירושו לפסוק ט בסדר מא בבראשית: וְהוּא לְשׁוֹן פְּרָאשִׁית רַבָּה שֶׁהִיא אֶנְדְּתָא אֶרְץ יִשְׂרָאֵל.

⁴⁸ אברהם עפשטיין, 'מקדמוניות היהודים', חלק ראשון, וויען תרמ"ז, עמ' 57–58.

⁴⁹ מחזור פיוטי רבי יצחק לתורה ולמועדים, חלק ראשון, מהדורת צבי מאיר רבינוביץ, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 45.

⁵⁰ יוסף עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 173–189.

⁵¹ מה שנקרא היום "שוליים".

⁵² נכתב "במדינת מצרים, ונשלם בחודש סיון שלשנת ארבעת אלפים ושבע מאות ושבעים שנה לבריאת עולם", והוא כתב היד

השלם, של כל התנ"ך, העתיק ביותר שיש לנו.

⁵³ ישראל ייבין, 'המסורה למקרא', האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ג, עמ' 26.

⁵⁴ המהדורות שבהוצאת מוסד הרב קוק, בהוצאת חורב ו'כתר ירושלים' (בהוצאת האוניברסיטה העברית).

8. מה מטרת החלוקה היהודית של התנ"ך לסדרים?

בנושא זה הועלו כמה הצעות:

א. הצעה ראשונה: החלוקה לסדרים היא טכנית בלבד, ומטרתה לחלק ליחידות לימוד דומות באורכן

"... חלוקה זו אינה עניינית, אלא כמותית, היינו, לארבעה חלקים כמעט שווים במספר פסוקים (56 - 58 - 52 - 56). משער אני שהיא מבוססת על ארבע קריאות ביומיים. אולי נהגו פעם לחלק ולקרוא קהלת בשחרית ובמנחה ביום א' ודסוכות וביום שמיני עצרת, או בשמיני עצרת ולמחרתו ביום שמחת תורה, מעין המנהג בקריאת שה"ש [=שיר השירים], המובא במס' סופרים הלכה יח.⁵⁵"

"ומסתבר שחלוקה זו היתה בעיקרה כמותית-טכנית כדי להקל על הקוראים בספר כסדרו, מעין החלוקה לשלושים יום, או לשבוע ימים, המסומנת בספרי תהלים שנדפסו בדורות האחרונים. ואכן מצאנו, שנהגו בשיבות בבל לקרוא בכתובים בשבתות, כמובא בשבת קטז ע"ב: 'ובנהרדעא פסקי סדרא בכתובים במנחתא דשבתא' (רש"י: היו רגילים לקרוא בביהמ"ד פרשה בכתובים).⁵⁶"

"וכבר נתבאר במבוא 'דעת מקרא' לאיוב, שחלוקת הסדרים לא נתכוונה לחלוקה לפי העניין, אלא לחלוקה טכנית בלבד.⁵⁷"

אחרי בקשת מחילה מהכותבים זאת, חשוב לומר שההתייחסות לחלוקת הסדרים כחלוקה שאינה עניינית אלא חלוקה כמותית-טכנית בלבד – היא מקוממת! התייחסות זו עומדת בסתירה מהותית ליחסנו לדברי חכמי ישראל המופיעים במשניות, בברייתות, במדרשים ובגמרא.

ב. הצעה שנייה: החלוקה לסדרים מסמנת 'פסוקי טובה וברכה'

בהקדמה לתנ"ך קורן כתבו כך:

'בכתבייד העתיקים של התנ"ך הסימן ל'סדר' הוא 'ס' ומפליא שהסימן הזה לא תמיד רשום בתחילתו של ענין חדש...

התעמקות בתוכן הכתובים מגלה, שהפסוקים ה'נוספים' האלה [ראשי הסדרים, ב"א] לפני התחלת העניין או אחריו ואפילו לפני ספר חדש, הם פסוקים בעלי תוכן של טובה ונחמה. והיתה כוונה להתחיל או לסיים קריאת סדר בתנ"ך בפסוק מבושר טובות – כפי שאנו נוהגים היום בקריאה להפסיק בטוב, ונמנעים מסיומים של פורענות. ואסמכתא לכך: במחזורי איטליה מתחילה ההפטרה של ספר יונה למנחה ליום כפור בפסוק "ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את הר עשו והיתה לה' המלוכה", שהוא סוף ספר עובדיה, ושלידו מסומנת התחלת סדר.⁵⁸ ועוד אסמכתא: אף אנו נוהגים להקדים למזמור "ישב בסתר עליון" ... בהזדמנויות שונות את הפסוק האחרון של המזמור הקודם "ויהי נעם ה' אלקינו עלינו", שיש בו מן הברכה והנחמה.⁵⁹ – ואף הוא ראש סדר.⁶⁰

⁵⁵ חמש מגילות 'דעת מקרא', הוצאת מוסד הרב קוק. מבוא לקהלת עמ' 6.

⁵⁶ ספר משלי 'דעת מקרא', הוצאת מוסד הרב קוק. מבוא עמ' 32.

⁵⁷ ספר ישעיה 'דעת מקרא', הוצאת מוסד הרב קוק. מבוא עמ' 11.

⁵⁸ למניעת סרבול אקדים את המאוחר. קביעת ראש הסדר של נבואת יונה בפסוק "ועלו מושיעים בהר ציון לשפט..." קשורה קשר מהותי לתוכן נבואת יונה ולסיבת ניסיון בריחתו מקיום מצוות ה' להציל את נינוה בירת אשור, בגלל ידיעתו מה יעשו הם לישראל לאחר שיינצלו. "עוד מעט יעלה פול מלך אשור על ישראל, ומנחם בן גדי ישלם לו מס (מלכים סדר כח: יג); תגלת פלאסר מלך אשור יוביל את צבאו אל ממלכת ישראל, יחריב אזורים שלמים ויגלה אותם לאשור (שם פסוק כג); שלמנאסר יכנס לתמונה ויגלה את ממלכת ישראל מעל אדמתה (שם ל: ד-ו), ואחריו יבוא סנחריב, היושב בעיר הגדולה נינוה – בירתה של אשור, וילחם בממלכת יהודה" [הציטוט מספרו הנפלא של הרב שמעון קליין, 'נביא בלבב ימים - ספר יונה עיון והקשבה', הוצאת מכון הר ברכה, עמ' 15]. כמה ראשי סדרים עוסקים בנקמת ה' את דמי ישראל מידי אויביהם, כגון ראש סדר כח בירמיה: לכן הנה ימים באים נאם ה' והשמעתי אל־דבת פני־עמון תרועת מלחמה והיתה להל שממה ובנתיה פאש תצתנה וירש ישאל את־יְשׁוּ אָמַר ה': וגם ראש סדר טז ביחזקאל, וראש סדר כא בישעיה: והאכלתי את־מוֹנֵיךְ את־בְּשָׂרְךָ וְכַעֲסִי דָמָם יִשְׁכְּרוּ וְיָדְעוּ כָּל־בָּשָׂר כִּי אֲנִי ה' מוֹשִׁיעַךְ וְגֹאֲלְךָ אֲבִיר יַעֲקֹב.

⁵⁹ ראש הסדר 'ויהי נועם ה' א' עלינו' אין בו רק 'מן הברכה והנחמה', אלא הוא הכוונה מעשית כיצד עלינו לפעול בעולם. וגם כשאנו מחזקים ומתחזקים בעד עמנו וערי אלוֹקֵינוּ, הרי שה' עושה הטוב בעינינו (ראשי סדרים: שמואל כה ודברי הימים ח); ועל זאת אנו מתפללים, שהוא יכונן את מעשה ידינו וירצה בהם.

⁶⁰ תנ"ך קורן, ה'תשנ"ט, בהקדמה.

סדר	פסוק	ישעיה	פרשה
ד	מִן הַהַר הָאֵדוֹן יִהְיֶה צְבָאוֹת מִסְעָף פָּאֶרֶה בְּמַעְרָצָה וְרָמִי הַקּוֹמָה מִטְ גְּדוּעִים וְהַגְבוּהִים יִשְׁפְּלוּ: וְנָקַף סִבְכֵי הַיַּעַר בַּכְּרֹזֶל וְהַלְכֵנוּן בְּאֵדִיר יָפוֹל: וַיֵּצֵא חֹטֵר מִגִּזְעֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצָּר מו		מח
ה	א מִשְׁרָשָׁיו יִפְרֹה: וְנָחָה עָלָיו רוּחַ יְהוָה רוּחַ חֲכָמָה וּבִינָה רוּחַ עֲצָה ב וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וַיֵּרָאֵת יְהוָה: וְהִרְיָחוּ בִּירְאֵת יְהוָה וְלֹא-לְמִרְאָה ג עֵינָיו יִשְׁפּוֹט וְלֹא-לְמִשְׁמַע אָזְנוֹ יוֹכִיחַ: וְשִׁפְט בְּצֹדֵק דְּלִים וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לְעֵנֹי-אֶרֶץ וְהִכָּה-אֶרֶץ בְּשֹׁבֵט פִּי וּכְרוּחַ שְׁפָתָיו ד הִימִית רָשָׁע: וְהָיָה צֶדֶק אֲזוּר מִתְנָיו וְהֶאֱמוּנָה אֲזוּר מִחֲצִייו: וְגַר זֶאֱב עַם-כֹּבֵשׁ וְנָמֵר עַם-גְּדֵי יִרְבֵּץ וְעֹגֵל וּכְפִיר וּמְרִיא יִחְדּוּ וְנִעַר י קֶטֶן נְהַג בָּם: וּפְרָה וְדֹב תִּרְעִינָה יִחְדּוּ יִרְבְּצוּ יִלְדִּיָּהֶן וְאַרְיֵה כִּבְקָר יֵאָכְל־תַּבָּן: וְשִׁעְשַׁע יוֹנָק עַל-חֹר פֶּתֶן וְעַל מְאוּרֵת צַפְעוֹנִי גְמוּל ח יִדּוּ הָרָה: לֹא-יִרְעוּ וְלֹא-יִשְׁחִיתוּ בְּכָל-הָר קְדָשֵׁי כִי-מִלְאָה הָאֶרֶץ ט דַּעַה אֶת-יְהוָה כַּמִּים לִים מְכֻסִּים: ססס		מח

תופעה נוספת שאין לה הסבר לפי תפיסת ראשי הסדרים רק כ'פסוקי טובה וברכה' היא קביעת ראש הסדר שלא בראש הפרשה גם בתוך פרשיות שהן קצרות במיוחד ושכל פסוקיהן הם 'פסוקי טובה וברכה'.

לראש סדר יב ביהושע נקבע הפסוק השלישי מתוך שלושה הקשורים זה לזה; נראה שסיבת הקביעה הזו היא, ששני הפסוקים הראשונים עוסקים בנחלת המנהיג היחיד, והפסוק שנבחר לראש סדר עוסק בנחלות העם⁶⁹.

סדר	פסוק	יהושע	פרשה
יא	נ ססס	וַיִּכְלּוּ עוֹ	
		לְנַחֲל־אֶת־הָאָרֶץ לְגִבּוֹל־תִּיהָ וַיִּתְּנוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל נַחֲלָה לַיהוֹשֻׁעַ	
	נא בן־נוֹן בְּתוֹכָם: עַל־פִּי ה' נָתַנוּ לוֹ אֶת־הָעִיר אֲשֶׁר שָׁאַל		
יב	א אֶת־תַּמְנַת־סֶרַח בִּתְּרֵי אֶת־הָעִיר וַיֵּשֶׁב בָּהּ: אֵלֶּה הַנְּחָלֹת אֲשֶׁר נָחֲלוּ אֲלֻעֶזֶר הַכֹּהֵן וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון וְרָאשֵׁי הָאָבוֹת לְמִטּוֹת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּגוֹרָל בְּשִׁלָּה לְפָנָי ה' פָּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּכְלּוּ מִחֲלָק אֶת־הָאָרֶץ:		

לראש סדר ג בשמואל נקבע הפסוק השני מתוך שניים. גם כאן ההדגשה היא על משמעות נבואת שמואל לעם. הפסוקים העוסקים בגדולת שמואל לא נבחרו להיות ראש סדר.

סדר	פסוק	שמואל	פרשה
ג	א וַיִּגְדַּל שְׁמוּאֵל ה' הָיָה עִמּוֹ וְלֹא-הָפִיל מִכָּל-דְּבָרָיו אֶרְצָה: יא ג א וַיֵּדַע כָּל-יִשְׂרָאֵל מִדָּן וְעַד-בָּאֵר שָׁבַע כִּי נֶאֱמַן שְׁמוּאֵל לְנָבִיא ב לה': וַיִּסֶּף ה' לְהִרְאֶה בְּשִׁלָּה כִּי-נִגְלָה ה' יב אֶל-שְׁמוּאֵל בְּשִׁלּוֹ בְּדָבָר ה':		

⁶⁹ דוגמות נוספות: לראש סדר ו בשמואל נקבע הפסוק השלישי מתוך שלושה. גם שם מודגשת המשמעות לעם ולא ליחיד. לראש סדר ד במלכים נקבע הפסוק האמצעי מתוך שלושה – טובת הציבור עדיפה על טובת המלך. לראש סדר לג במלכים נקבע הפסוק השני מתוך שניים – יראת ה' של המלך ולא שנות מלכותו. לראש סדר יב בירמיה נקבע הפסוק השני מתוך שניים – טובת הציבור ולא כבוד המלך [וסדר ה במגילת אסתר – שמחת הציבור ולא כבוד המנהיג]. לראש סדר כ בירמיה נקבע הפסוק השלישי משלושה. פסוק זה מקביל לפסוק שנקבע לראש סדר יב בירמיה. לראש סדר ג בדברי הימים נקבע הפסוק השני מתוך שניים.

ג. הצעה שלישית: החלוקה לסדרים קובעת את יחידות הלימוד בתנ"ך ומציבה בראשן סולם ערכים חינוכי

אין ספק שהמטרה בקביעת הסדרים היתה גם 'כמותית-טכנית'⁷⁰ ושרוב מוחלט⁷¹ של ראשי הסדרים נקבעו ב'פסוקי טובה וברכה', אלא שיש מטרה נשגבה יותר, מטרה ערכית-חינוכית, בבחירת ראשי הסדרים. על כן, שומה עלינו לחפש את המסר הטמון בפסוקים שנבחרו לפתוח את הסדרים. וכך כתב הרב יהודה קיל:

'בספרנו (דברי הימים, ב"א) סומנו כ"ה סדרים, והסתייענו בהם, ובייחוד בפרשיות של המסורה, כדי לחלק את הספר לעניינותיו'.⁷²

'כידוע מחולק המקרא לפי המסורה לפרשיות שהן מבחינת תכנן פסקאות עניניות. המסורה מבחינה בין פרשיות 'סתומות' (כלומר פרשה המתחילה באותה שורה שבה נסתיימה הפרשה שלפניה, לאחר רווח של לפחות תשע אותיות אחריה) לבין פרשיות 'פתוחות' (כלומר פרשה המתחילה בראש שורה, לאחר רווח בינה לבין הפרשה שקדמה לה).

חז"ל פירשו את תפקידן של הפסקות אלה בין פרשה לפרשה שהן נותנות 'ריוח... להתבונן' בכונת הדברים, שנאמרו 'בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין' (ספרא ויק' א א ועוד).

חלוקה אחרת ומאוחרת יותר היא חלוקת הספר על ידי חכמי המסורה ל'סדרים'. אלו הן סוגיות גדולות, הכוללות בדרך כלל כמה פרשיות ('סתומות' ו'פתוחות')⁷³. מסתבר שגם חלוקה זו נעשתה מתוך 'בינה עמוקה' במקראות (ההדגשה שלי, ב"א), אף כי לא תמיד יכולנו לרדת לסוף דעתם של מחלקי הסדרים.⁷⁴

כפי שנראה בפירוט בסעיף הבא, בחלוקת הסדרים מוטמעים עניינים חשובים רבים: השקפת העולם של חז"ל, הערכים שרצו להדגיש, המידות הראויות לעובד ה' וההתנהגות המצופה ממנו.

9. משמעויות הלמידה לפי מערכת הסדרים של התנ"ך

א. המשמעות הבסיסית היא: החלוקה לסדרים היא המפתח [=האינדקס] היהודי לתנ"ך, ועל פיה ספרנו את הפסוקים בכל סדר וסדר.

ב. המשמעות השנייה היא: החלוקה היהודית לסדרים פותחת לנו את הלימוד בתנ"ך בצורה הנכונה.

1) החלוקה היהודית לסדרים מגדירה לנו את זווית הראייה שתוביל אותנו בלימוד הספר. כמה דוגמות:

- שופטים - מעגל ישועות ה' את עמו (ולא מעגל חטאי עם ישראל, כבחלוקה הנוכרית לפרקים)⁷⁵.
- שמואל - גדולת שמואל, שאול ודוד - מנהיגי ישראל הצדיקים, בחירי ה'⁷⁶.
- מלכים - הדגשת מלכי יהודה הצדיקים.

⁷⁰ "בבדיקה שערכנו מדדנו את אורך הסדרים על-פי מספר העמודים של כל סדר במהדורת דפוס של התנ"ך (מהדורת ברויאר)... אורך הסדרים (בנביאים, ב"א) נמצא בתחום של 1.6 עד 3.6 עמודים, ורק סדרים בודדים חורגים מתחום של 1.8 עד 3.0 עמודים... אורכם של רוב הסדרים (בכתובים, למעט המגילות, ב"א) הוא 3.0 עד 4.2 עמודים. ... עובדות אלו מביאות בהכרח לידי מסקנה, שחלוקת הסדרים היא חלוקה רצופה של הטקסט לצורך קריאתו (או לימודו) בהמשכים". פרופ' יוסף עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 159-160. יחד עם זאת, אין ספק שברוב ראשי הסדרים היה לחכמי ישראל מרחב תמרון מספק לבחירת פסוק שרצו להדגיש.

⁷¹ בין אלה שאינם כך, יש ראשי סדרים המתארים את נקמת ה' באויביו, כגון במדבר כז, מלכים יד, יחזקאל טז; יש ראשי סדרים העוסקים באיסור גילוי עריות, כגון ויקרא יד, במדבר כא, יחזקאל יד; ויש המתארים חטאים, כגון שמות יג, במדבר יג.

⁷² ספר דברי הימים 'דעת מקרא', הוצאת מוסד הרב קוק. מבוא עמ' 11.

⁷³ ובהערה 3 שם: חלוקת התורה ל'סדרים' נעשתה לצרכי קריאתה בצבור לפי המחזור הארצי-ישראלי התלת-שנתי הקדמון, ואילו הסיבה והמטרה של חלוקת ספרי נ"ך לסדרים אינן ידועות לנו בברור.

⁷⁴ ספר יהושע 'דעת מקרא', הוצאת מוסד הרב קוק. מבוא עמ' 13.

⁷⁵ חשוב לחזור ולהדגיש: החלוקה היהודית נערכה מאות רבות של שנים לפני החלוקה הנוכרית. החלוקה לסדרים היא הקריאה המקורית של חז"ל בתנ"ך, ואין בה משום 'תגובה' של חז"ל לחלוקה הזרה לפרקים שעדיין לא באה לעולם.

⁷⁶ ולא בַּעֲוֹתֵי רוּחַ רָעָה כבפרקים.

- קהלת - שפע גשמי, הנקנה בעמל כפיו⁷⁷ של האדם השומר על שם טוב⁷⁸, הוא ברכת ה'.
- עזרא - גאולה קמעה-קמעה בשיבת ישראל לארצו בימי עזרא ונחמיה.
- מגילת אסתר - הקדוש ברוך הוא מקדים רפואה למכה.
- דברי הימים - עבודת ה' של המלכים, הכהנים והעם.

(2) החלוקה היהודית לסדרים מציינת לנו 'פסוקי בסיס' המתמצתים את המסר במרחב הלמידה שבו אנו עוסקים. כגון:

- ראש סדר יח בשמואל: וַיֹּאמֶר שְׂאוּל אֶל־דָּוִד בְּרוּךְ אַתָּה בְּנֵי דָוִד גַּם עָשִׂה תַעֲשֶׂה וְגַם יָכֹל תִּוְּכַל וַיֵּלֶךְ דָּוִד לְדַרְכּוֹ וְשְׂאוּל שָׁב לְמָקוֹמוֹ.
- ראש סדר טז במלכים: וַיָּרָא כָּל־הָעָם וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ ה' הוּא הָא' ה' הוּא הָא'.
- ראש סדר ג בירמיה: שׁוּטְטוּ בַּחֲצוֹת יְרוּשָׁלַם וּרְאִינָא וְדַעוּ וּבִקְשׁוּ בְּחֻבוּתֶיהָ אִם־תִּמְצְאוּ אִישׁ אִם־יֵשׁ עֲשֶׂה מִשְׁפָּט מִבִּקֵּשׁ אֲמוּנָה וְאֶסְלַח לָהּ.
- ראש סדר כ ביחזקאל: כָּל־חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא לֹא תִזְכָּרָנָה לוֹ מִשְׁפָּט וַיִּדְּקָה עֲשֶׂה חַיּוֹ יְחִיָּה.

(3) החלוקה היהודית לסדרים מפנה את תשומת לבנו לפסוקים הנדרשים לפנים ולאחור, ובכך מלמדת אותנו על 'לקידות' [קוהרנטיות] הכתוב ומחנכת אותנו ללמידה רציפה.

"המנהג המוזר, לסמן את תחילת הסדר פסוק אחד לפני סוף העניין, יובן היטב אם נקבל את ההשערה הבאה: הפסוק שבו נסתיים הסדר – הוא הפותח את קריאת הסדר הבא אחריו."⁷⁹

וביתר הרחבה והעמקה כתב לנו הרב אלחנן בן נון:

"בעניין הפסקי הסדרים ובביאים ובכתובים יש לציין תופעה שהיא ייחודית. רוב הסדרים (קצת יותר ממחצית) מתחילים או מסתיימים סמוך לתחילת פרשיה פתוחה או לסיומה. אין בתורה תופעה זו. סיבת העדר התופעה הזאת בתורה ברורה: כיוון שהסדרים שימשו לקריאה בציבור, הלוא נפסק בגמרא⁸⁰ שאין מסיימים ואין מתחילים פחות מג' פסוקים לתחילת פרשה או לסוף פרשה. אמנם יחד עם זה צריך להסביר מדוע תופעה זו רווחת כל כך בספרי הנביאים. לענ"ד כוונת רבותינו מחלקי הסדרים היתה לציין פסוקים המשרתים את שני הסדרים הסמוכים. הם מסיימים מחד את הסדר הקודם, ומתחילים מאידך את הסדר הבא. תופעה זו יוצרת כעין שרשרת בין הסדרים, באמצעות פסוקים המהווים חוליית קשר בין סדר לסדר; עניין הדומה לפסוק הנדרש לפניו ולאחריו.⁸¹ לפי עיקרון דומה מסביר הרמב"ן בהקדמתו את פתיחת ספר שמות הכופלת את הפרשיה הכתובה כבר בפרשת 'ויגש' בספר בראשית. כך צריך כמובן להבין גם את סיום ספר דברי הימים ופתיחת ספר עזרא, שבהם חוזרת הצהרת כורש מלך פרס ותחילת עניין הבית השני."⁸²

(4) החלוקה היהודית לסדרים מותאמת למבנה כתיבת התנ"ך בספרים השונים.

- בחמשת חומשי התורה: המסר המרכזי נמצא בפתיחת הפרשה.⁸³ על כן רוב מוחלט של סדרי התורה נקבעו בראש פרשה.⁸⁴

⁷⁷ ראש סדר ב בקהלת הוא: וְגַם כָּל־הָאָדָם שִׂיאֵכֶל וְשִׁתָּה וְרָאָה טוֹב בְּכָל־עֲמָלוֹ מִתַּת אֱלֹהִים הִיא: וראש סדר ד הוא: לֶךְ אֲכַל בִּשְׂמִינָה לַחֲמֹךְ וְשִׁתָּה בְּלִבְטוֹב יִינֶךְ כִּי כָּבֵד רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת־מַעֲשֶׁיךָ.

⁷⁸ בין שני הסדרים העוסקים בשפע הגשמי נמצא ראש סדר ג בקהלת: טוֹב שֵׁם מִשְׁמָן טוֹב יוֹם הַמָּוֶת מִיוֹם הַיָּלָדוּ.

⁷⁹ פרופ' יוסף עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 163.

⁸⁰ מסכת מגילה דפים כא: - כב.

⁸¹ מסכת זבחים דף כד: ומסכת מנחות דף יט.

⁸² הציטוט מתוך מכתב ברכתו של הרב אלחנן בן נון, רב הישוב שילה, ליוזמת 'שיבה לבצרון'.

⁸³ כל הפרשיות: הפרשה הפותחת, הפתוחה והסתומה.

⁸⁴ 141 ראשי סדרים בתורה מתוך 154 [יותר מ-90%] נקבעו בראש פרשה. 11 ראשי סדרים מחלקים פרשה ארוכה לכמה סדרים. מתוכם נקבעו 8 כצפוי, בתחילת עניין שבאותה פרשה ארוכה: בראשית ו, טז, כז, כח, כט, לז, לח, במדבר כ, ו-3 ראשי סדרים נקבעו במקום שבו הם קוטעים אמירה רציפה אחת: בראשית כא, כה, לט. קביעות מיקום ייחודיות אלו מדגישות את הערך החשוב הנמצא

- בשירות ובמזמורים: הפסוק האחרון בשירת דבורה, בשירת חנה ובשירת דוד הוא נקודת השיא של השירה, ולכן נבחר לעמוד בראש הסדר הבא. כך הדבר גם ברוב⁸⁵ ראשי הסדרים בספר תהלים, שהם הפסוק האחרון של המזמור הקודם.

- בחלקים הסיפוריים שבתנ"ך נבחרו לראשי הסדרים פסוקים המאירים נקודה יסודית, מהותית. היא יכולה להיות הנחת תשתית ללמידת הסיפור, כגון ראשי הסדרים ה', ו בשמואל, המניחים את התשתית לדמותו של שאול הצדיק שנבחר למלך ישראל הראשון. הנקודה המהותית יכולה גם להופיע במרכז הסיפור, כגון במלכים טז כשעם ישראל בהר הכרמל מכיר באלוקותו של ה': וַיֵּרָא כָּל־הָעָם וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ ה' הוּא הָא' ה' הוּא הָא':

- בנבואות תוכחה, ראש הסדר נקבע ב'נקודת אור'⁸⁶ שבתוך החושך המתואר בנבואה. למשל: ירמיה ד, יא, כח, יחזקאל ט, ישעיה יב.

- בנבואות נחמה, ראש הסדר נקבע בפסוק שכולו טוב. בנבואות אלו יש הרבה פסוקים שניתן היה לקובעם כראש סדר. הפסוק שנבחר הוא זה הכולל את הערך שאותו רצו חכמי ישראל להדגיש, או הפסוק הפותח של קבוצת פסוקים העוסקים בערך זה, כגון ישעיה ה⁸⁷. בנבואות הכתובות פעמיים בחרו חז"ל לעיתים להדגיש את אותו הערך בשתי הפעמים, כגון ביחזקאל י, כ, שם ראשי הסדרים משווים את החזון בתשובה לצדיק מעיקרו; ולעיתים בחרו חז"ל במקרה כזה פסוקים שונים, כגון ביחזקאל ו, כב: באחד נבחרה דרך התשובה ובאחד נבחרה המטרה.

ג. המשמעות השלישית של החלוקה היהודית לסדרים היא העמדת מערך המידות וההתנהגויות הרצויות לה'. עיון בערכים שבמערכת הסדרים מתחיל, כמובן, מלימוד פסוקי ראשי הסדרים.

יש חמישה 'אבות ערכים' בחלוקה לסדרים. הפסוק בראש סדר ה' בספר ירמיה מלמדנו את חמשת 'אבות הערכים' של כל סדרי התנ"ך, והוא נבחר כפתיחה להפטר צו:

כִּי אִם־אֶת־הַדְּבָר הַזֶּה צִוִּיתִי אוֹתָם לֵאמֹר

שְׁמַעוּ בְּקוֹלִי	- שְׁמִיעָה בְּקוֹל ה'
וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵא	- קְבִלַת מַלְכוּת ה'
וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִעַם	- יִיעוּדֵנו כַּעַם ה'
וְהָלַכְתֶּם בְּכָל־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אֶצְוֶה אֹתְכֶם	- הַלִּיכָה בְּדֶרֶךְ ה'
לַמַּעַן יִיטֵב לָכֶם:	- הַבְטַחַת הַגְמוּל הַטוֹב

לדוגמה:

- ביקור חולים: ביקור הקדוש ברוך הוא את אברהם החולה נקבע לראש סדר טו בבראשית.
- ניחום אבלים: ניחום האבלים שהקדוש ברוך הוא ניחם את יעקב נקבע לראש סדר לב בבראשית – וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל־יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוֹ מִפָּדֶן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אוֹתוֹ: ומפרש רש"י – בְּרַפְתָּ אֲבָלִים.
- שכל מעשינו יהיו לשם שמיים: לכן נקבעה תפילת נחמיה בראש סדר ה' בספר עזרא: אָנָּה ה' תְּהִי נָא אֲזִנְךָ־קִשְׁבָּת אֶל־תְּפִלַּת עַבְדְּךָ וְאֶל־תְּפִלַּת עַבְדֶּיךָ הַחֹפְצִים לִירְאָה אֶת־שִׁמְךָ וְהַצְלִיחֵהֶנָּה לַעֲבֹדֶךָ הַיּוֹם וּתְנִהוּ לְרַחֲמִים לִפְנֵי הָאֵישׁ הַזֶּה וְאֲנִי הִיִּיתִי מִשְׁקָה לַמֶּלֶךְ.
- שמיעה בקול ה': הנחיית עזרא לעם כיצד לנהוג בראש השנה נקבעה בראש סדר ח' בספר עזרא: וַיֹּאמֶר לָהֶם לְכוּ אֲכָלוּ מִשְׁמָנִים וּשְׁתוּ מִמַּתְקִים וְשַׁלְחוּ מְנוֹת לְאִין נִכּוֹן לוֹ כִּי־קָדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֲדֹנֵינוּ וְאֶל־תַּעֲצֹבוּ כִּי־חֲדָנוֹת ה' הִיא מַעֲזָכֶם.
- החובה לנהוג בצדקה ומשפט נבחרה להיות ראש סדר ו' בספר איוב: צֶדֶק לְבִשְׁתִּי וַיִּלְבָּשֵׁנִי כַּמַּעֲעִיל וְצִנִּיף מִשְׁפָּטִי.
- הקשר הנכון בין איש לאשתו נקבע לראש סדר ב' בספר משלי: יְהִי־מִקוֹרֶךְ בְּרוּךְ וּשְׂמֵחַ מֵאִשֶּׁת נְעוּרֶךְ.

באותם פסוקים. רק בשני סדרים נקבע ראש הסדר שלא בפתיחת הפרשה ולא מתוך 'אילוץ' של חלוקת פרשה ארוכה לכמה סדרים: ראש סדר טו בשמות, וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְלַכֶּת פְּהִנִּים וְגוֹי קָדוֹשׁ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, נקבע בפסוק השישי של הפרשה, וראש סדר כ' בויקרא, וְכִי־תִמְכְּרוּ מִמְכָּר לַעֲמִיתְךָ אוֹ קָנָה מִיַּד עַמִּיתְךָ אֶל־תוֹנוּ אִישׁ אֶת־אֶחָיו, נקבע בפסוק השביעי בפרשה. שני ראשי סדרים אלו הם 'בניין אב' להבנת המעריך הערכי שעליו מבוססת החלוקה היהודית לסדרים.

⁸⁵ 19 ראשי סדרים יש בתהלים. 15 מהם נקבעו בפסוק האחרון של מזמור.

⁸⁶ נקודה זו יכולה להיות: שבחו של ה', גדולת ישראל, הגאולה העתידה וכדומה.

⁸⁷ הובא לעיל בהצעה השנייה שבסעיף 'מה מטרת החלוקה היהודית של התנ"ך לסדרים?', כדוגמה לבחירה מכוונת של חז"ל.

א. עיון במיקום פתיחת הסדר:

אין ספק שהגורם המרכזי בקביעת מקום התחלת הסדר הוא הנושא הפותח את הסדר. כאשר הגיעו חז"ל לפסוק או לנושא שרצו להדגיש באופן מיוחד, הם פתחו בו סדר חדש. עיקרון זה מתגלה בכמה דרכים:

- פתיחת סדר חדש לאחר סדר קצר (כגון: ויקרא ה, במדבר י, כא);
- פתיחת סדר שלא בפתיחת נושא (כגון: דברים יג, טז);
- פתיחת סדר הקוטעת הרצאת דברים (כגון: בראשית כא, כה, לט, במדבר כ);
- פתיחת סדר שלא עם פתיחת הפרשה. שתי ההיקריות היחידות בחומשי התורה הן שמות טו, ויקרא כ.
- בחירת נושא כראש סדר בתוך רצף של פרשיות קצרות (כגון: ויקרא כא, דברים יח, יט, כ).
- בחירת פסוקים מקבילים כראשי סדרים: לעיתים שני הפסוקים המקבילים נקבעו כראשי סדרים ולעיתים רק אחד מהם.

○ דוגמה לבחירת שני הפסוקים המקבילים להיות ראשי סדרים:

מלכים ז: וְלֹא־זָכְלוּ הַפְּהָגִים לַעֲמֹד לְשֶׁרֶת מִפְּנֵי הָעֲנָן כִּי־מָלֵא כְבוֹדֶהָ אֶת־בֵּית ה'.

דברי הימים יג: וְלֹא־זָכְלוּ הַפְּהָגִים לַעֲמֹד לְשֶׁרֶת מִפְּנֵי הָעֲנָן כִּי־מָלֵא כְבוֹדֶהָ אֶת־בֵּית הָא'.

כך גם בצמד שמואל כה ודברי הימים ח, וכן ירמיה יב וירמיה כ.

- דוגמה לבחירת פסוק אחד משניים הוא ראש סדר כז בירמיה, ומקביל לו הוא פסוק ב בסדר יז שם.
- עיון באורכי הסדרים. השיקולים בקביעת סדר ארוך או קצר במיוחד. שנים עשר סדרים קצרים ישנם בתנ"ך וכולם בחמשת חומשי התורה⁸⁸. כאשר קבעו חז"ל סדר קצר, שאין בו מספיק פסוקים כדי לקיים את מצוות הקריאה בציבור, מובן שהם כיוונו שנקדיש את הלימוד השבועי לעיון מעמיק בתוכן סדר זה.

- לדוגמה, סדר כא בחומש במדבר עוסק בחטא בעל פעור. נושא ההרחקה מאיסורי עריות נמצא בסדרים: ויקרא יד, במדבר ה, יחזקאל יד. במקביל, נושא טהרת המשפחה וקדושת הקשר בין איש לאישתו נמצא בראשי הסדרים: ויקרא ז, יא, יב, ובמשלי ב: יְהִי־מִקֹּרֶךְ כְּרוּךְ וּשְׁמִיחַ מֵאֲשֶׁת נְעוּרֶךְ.
- בתורה ובנביאים ישנם 8 סדרים ארוכים ובהם 70 פסוקים או יותר. וכך כתב אבי מורי: 'ונראה לי שהאריכו את סדר כה בשמות ואת סדר ב בויקרא ואת סדר כב בדברים ואת סדר א בישעיה ובתרי עשר כדי למעט בגנותן של ישראל. בסדר כה בשמות מתואר מעשה העגל, ובסדר ב בויקרא ישנן חמישים ושלש לשונות חטא, ובסדר כב בדברים נמצאת התוכחה וגם סדר א בישעיה וסדר א בתרי עשר הם דברי תוכחות. והאריכו את סדר מ בבראשית וסדר כו בשמות וסדר ט ביהושע כי הענין בהם מעט. סדר מ בבראשית כולל רשימת שְׁמוֹת, וסדר כו בשמות הוא חזרה על מה שידוע מסדרות תרומה ותצוה, וסדר ט ביהושע הוא רשימת ערים'.

- בחלוקת פרשה ארוכה לכמה סדרים, יש לעיין בבחירת הפסוקים אותם קבעו חז"ל כראשי סדרים. כגון:

- פרשה סג בבראשית, היא סדרת 'ויצא', חולקה לסדרים כז, כח, כט. המשותף לשלושתם הוא המסר שהקדוש ברוך הוא מחזק את החלשים.

- פרשה עז בבראשית, היא סדרת 'מקץ', חולקה לסדרים לז, לח, לט. הנושא המשותף שם הוא האמונה בה' בעומק חשכת השיעבוד בגלות.

ב. עיון בקשרים שבין התורה לראשי סדרים בנביאים ובכתובים למשל:

- שני ראשי סדרים ביחזקאל שילבו את לשון הפסוק הפותח את סדר כב בחומש ויקרא – אִם־בָּחַקְתִּי תִּלְכוּ וְאֶת־מִצְוֹתֵי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם. ראש סדר ו ביחזקאל עוסק בציבור – לְמַעַן בָּחַקְתִּי יִלְכוּ וְאֶת־מִשְׁפָּטֵי יִשְׁמְרוּ וְעֲשׂוּ אֹתָם וְהִירָדִי לְעַם וְאֲנִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים, וראש סדר י שם עוסק ביחיד – בָּחַקְתִּי יִהְיֶה וּמִשְׁפָּטֵי שְׁמִרָה לַעֲשׂוֹת אֶמְצֵא צִדִּיק הוּא חַיָּה יְחִיָּה נָאֻם אֲד' אֱלֹהִים.
- ראש סדר ח בשמואל – וַיֹּשֶׁעַ ה' פִּיּוֹם הַהוּא אֶת־יִשְׂרָאֵל וְהַמִּלְחָמָה עָבְרָה אֶת־בֵּית אָנָן. משווה את ישועת ה' במלחמה מול הפלישתים במעבר מכמש לישועתו בקריעת ים סוף.
- ראשי הסדרים מלכים ז ודברי הימים יג, שהוזכרו לעיל, משווים בין חנוכת המקדש לחנוכת המשכן.

⁸⁸ בראשית ו, יג, יז, כב, ויקרא ה, יג, במדבר י, כא, כו, דברים יד, יח, כה.

- מרחב שעוצב על ידי התורה: לעיתים קבעה התורה את שלמות מרחב הלמידה במפורש, כגון:
 - סדר א בבראשית פותח בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים וּמַסְתִּימ אֲשֶׁר-בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.
 - סדר כב בשמות פותח וְזֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לָהֶם לְקַדֵּשׁ אֹתָם לִכְהֵן לִי וּמַסְתִּימ וְאֵת-אֲהֲרֹן וְאֵת-בְּנָיו אֲקַדֵּשׁ לִכְהֵן לִי:
 - סדר טו בבמדבר פותח וַיִּקַּח קָרַח... וַיִּקְהָלוּ עַל-מֹשֶׁה וְעַל-אֲהֲרֹן וּמַסְתִּימ מִלִּבָּד הַמֵּתִים עַל דְּבַר-לָרַח: וַיִּשָּׁב אֲהֲרֹן אֶל-מֹשֶׁה...
 - סדר ז בדברים פותח וְהָיָה עֲקֵב תִּשְׁמָעוֹן וּמַסְתִּימ עֲקֵב לֹא תִשְׁמָעוֹן.
 - סדר כב בדברים פותח וְהָיָה אִם-שָׁמַעַתְּ תִּשְׁמָע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת וּמַסְתִּימ וּשְׁמִרְתָּם אֶת-דִּבְרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת וְעָשִׂיתָם אֹתָם.
 - החלוקה הנוכרית לפרקים החמיצה מרחבים אלה ועוד.
 - וראה גם בראשית ד, ט, י, שמות יט.
- מרחב שעוצב על ידי חכמי ישראל⁸⁹. יש סדרים שהם פרשה אחת שלמה, יש רבים שהם צירוף של כמה פרשיות, עיון בקביעת חז"ל אלו פרשיות לצרף לסדר אחד מלמד אותנו רבות. כגון:
 - מרכז סדר לא בבראשית הוא מעשה דינה, אלא שחכמים הקדימו לו את גדולתו של יעקב "וַיֵּבֶא יַעֲקֹב שְׁלָם". חכמים קבעו את סיום הסדר בפרשה בה מורה הקדוש ברוך הוא ליעקב את הדרך לשוב למדרגתו הרוחנית "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית-אֵל וְשִׁבְשֵׁם וַעֲשֵׂה-שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַמָּקָדָה אֲלֵיךָ בְּבֶרֶךְ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אֲחִיךָ".
 - גם את הברית בערבות מואב המהווה את מרכז סדר כב בדברים, בחרו חז"ל לסיים בדברי ההדרכה של משה רבנו כיצד לנהוג לאור ברית זו.

ד. ראשי הסדרים כמכווני דרך הלמידה של הספר

- ספר שופטים: דוד המלך בתהלים מתאר מהי המחזוריות האמיתית בספר שופטים – היא תמיד מתחילה בהצלת ה' ובהושעתו את עמו: פְּעָמִים רַבּוֹת יִצְיָלָם וְהָמָּה יָמְרוּ בַּעֲצָתָם וַיִּמְכּוּ בַּעֲוֹנָם.⁹⁰ כמו ההיסטוריה של עם ישראל, המתחילה בגאולת ה' את עמו ממצרים. רעיון זה עומד בקביעת ראשי סדריו של הספר.⁹¹
- מגילת אסתר: חז"ל חילקו את מגילת אסתר לחמישה סדרים. אולי כנגד חמישה חומשי התורה, שהרי אמרו שלאחר ההצלה חזרו וקיבלו היהודים את התורה עליהם.⁹² הגאולה במגילת אסתר היא גאולה מתוך הסתר, וראשי סדרי המגילה⁹³ מעבירים מסר זה. וכך גם היא הגאולה לעתיד לבוא: "כך היא גאולתן של ישראל, בתחילה קימעה קימעה, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת", כדברי רבי חייא לרבי שמעון בן חלפתא בראותם את איילת השחר בבקעת ארבל⁹⁴; "לְמַנְצָח עַל-אֵילַת הַשַּׁחַר מִזְמוֹר

⁸⁹ כגון: בראשית לא, ויקרא ז, יב, במדבר ה, דברים י, כב.

⁹⁰ תהלים סדר טו פסוק מד, מזמור קה שלנו פסוק מג. וראה במדרש תנחומא ויקרא בהר ג: "כִּי יָמוּךְ אֲחִיךָ וּמְכַר מֵאֲחֻזָּתוֹ וְכָא גּוֹאֲלוֹ" – וְכִי יָמוּךְ אֲחִיךָ – זֶה שֶׁאִמַּר הַפְּתוּב: "פְּעָמִים רַבּוֹת יִצְיָלָם וְהָמָּה יָמְרוּ בַּעֲצָתָם וַיִּמְכּוּ בַּעֲוֹנָם". אֵת מוֹצֵא בִימֵי שְׁפֹט הַשּׁוֹפְטִים...

⁹¹ סדר ב: וַיַּעֲבְדוּ הָעָם אֶת-ה' פֶּל יָמֵי יְהוֹשֻׁעַ וְכָל יָמֵי הַזִּקְנִים... סדר ג: וְאַחֲרָיו הָיָה שְׁמֹר בְּנֵי-עֲנַת... וַיִּשְׁע גְּסִי-הוּא אֶת-יִשְׂרָאֵל. סדר ד: כֵּן יֵאבְדוּ כָל-אֲוִיבֵיךָ ה' וְאֶהְיֶה כְּצֶאֱת הַשָּׁמַשׁ בְּגִבְרָתוֹ וְתִשְׁקֹט הָאָרֶץ אַרְבָּעִים שָׁנָה. סדר ו: בְּיָדְכֶם נָתַן אֱלֹהִים אֶת-יִשְׂרָאֵל מִדִּין... סדר ח: וַיָּקָם... לְהוֹשִׁיעַ אֶת-יִשְׂרָאֵל תּוֹלַע בְּנֵי-פּוֹאֵה... סדר ט: וַיַּעֲבֹר יָפֶתַח אֶל-בְּנֵי עֲמֹן לְהִלָּחֵם בָּם וַיִּתְּנֵם ה' בְּיָדוֹ. סדר י: וְתִלְדַּת הָאִשָּׁה בֵּן וְתִקְרָא אֶת-שְׁמוֹ שְׁמִשׁוֹן וַיִּגְדַּל הַנַּעַר וַיִּבְרַכְהוּ ה'. סדר יב: וַיֹּאמֶר לָהֶם הַכֹּהֵן לָכֹךְ לְשָׁלוֹם נָכַח ה' דִּרְכָּכָם אֲשֶׁר תִּלְכּוּ-בָהּ. סדר יג: וַיֹּאמֶר הָאִישׁ הַזֶּקֶן שְׁלוֹם לָךְ וְכָל-מִחְסוֹרְךָ עָלֶיךָ וְכָל-בְּרִיחוֹב אֶל-תֵּלֶן: סדר יד: וַיִּשְׁאַלּוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בָּהּ וַיִּשֶׁם אֲרוֹן בְּרִית הָא' בִּימֵים הָהֵם.

⁹² דברי רבא במסכת שבת דף פח.

⁹³ סדר א: וַיְהִי בִימֵי אַחֲשָׁוְרוֹשׁ – תיאור הרקע הקשה, אולי הקשה ביותר, להמשך קיומו של עם ישראל. סדר ב: אִישׁ יְהוּדִי הָיָה בְּשׁוֹשֵׁן הַבִּיָּרָה – הראשון מארבעת פסוקי הגאולה הנאמרים בקול. זהו הפסוק שממנו קורא אדם את המגילה ויוצא בה ידי חובתו, לדעת רבי יהודה. וזו אחת מהרפואות שהקדים ה' למכה. סדר ג: וַיֹּאמֶר הָמָן לְמֶלֶךְ אַחֲשָׁוְרוֹשׁ – גזרת השמר. סדר ד: וַיִּקַּח הָמָן אֶת-הַלְבוּשׁ וְאֶת-הַסּוּס וַיִּלְבָּשׁ אֶת-מְרֻדְכָּי – הניצוץ הראשון של איילת השחר, המעשה הקטן הראשוני המעיד על המהפך, על התחלת בקיעת האור. סדר ה: לַיהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׁמְחָה וְשָׁשׂוֹן וְיָקָר. – השלישי מארבעת פסוקי הגאולה הנאמרים בקול. אור הגאולה מתנוצץ וליהודים ניתנה הרשות להיקהל ולעמוד על נפשם.

⁹⁴ ירושלמי, מסכת ברכות פרק א הלכה א ומסכת יומא פרק ג הלכה ב.

לְדָוִד" הוא המזמור העשרים ואחד בספר תהלים, וחז"ל אומרים שמזמור זה הוא תפילת אסתר בימי החושך הגדול של גזירת המן. הסיפור על שני החכמים שהזכרנו, שהיו מהלכים בבקעת ארבל, אירע בזמן זריחת איילת השחר: "וראו איילת השחר שבקע אורה". ורבי חייא רבה המלמד את סוד הגאולה מביא חמישה פסוקים מתוך המגילה להוכחת דבריו; ראשי סדרים ד, ה מופיעים בדברי רבי חייא רבה. - ספר עזרא⁹⁵: עשרת ראשי הספר⁹⁶ מתארים את ההודאה לה' בכל שלב של התקדמות תהליך שיבת ציון. ואולי הם נקבעו כתיקון לשלבי הגלות: "אמר רב יהודה בר אידי אמר רבי יוחנן: עשר מסעות נסעה שכינה... ונגדן גלתה סנהדרין"⁹⁷.

ה. ההבדלים שבין מנהג ארץ ישראל ומנהג בבל במיקום פתיחת הסדרים והסדרות⁹⁸

כרבע מהתחלות הקריאה בתורה הנהוגות כיום בהתבסס על המנהג הבבלי החד-שנתי, לא היו התחלות קריאה במנהג הארץ-ישראלי: חיי שרה, ויחי, בשלח, כי תשא, ויקהל, צו, שמיני, אחרי מות, בהר, נשא, חקת, ראה, כי תצא, וילך⁹⁹. הבדלים אלו מהווים כיוון למידה נוסף על השקפת העולם שעליה מתבססת החלוקה לסדרים. אציג כאן שתי דוגמות:

- שבעת ימי המילואים והיום השמיני בחומש ויקרא: סדר הקריאה הארץ-ישראלי מחבר לסדר קריאה אחד, סדר ד, את פרשה כט העוסקת בשבעת ימי המילואים עם פרשה ל העוסקת ביום השמיני. לעומת זאת, לפי מנהג הקריאה הבבלי הנהוג היום, ביום השמיני מתחילה סדרה חדשה. כיצד ניתן להבין את המחלוקת? מצד אחד הגדרת היום כיום השמיני למילואים' תומכת בשיטה הארץ-ישראלית, הרואה בו המשך של שבעת ימי המילואים. מאידך, דברי חז"ל האומרים שאותו היום ראש חודש ניסן היה, תומכים במנהג הקריאה הבבלי. בירושלמי מצאנו את דעתו של רבי עקיבא, האומר שהיום הראשון למילואים היה ראש חודש ניסן, והיום השמיני היה ח בניסן. ייתכן שזו היתה דעתו של מסדר הקריאה הארץ-ישראלית.
- חכמי ארץ ישראל בחרו לפתוח את סדר טז בחומש דברים במצוות הקריאה לשלום.¹⁰⁰ חכמי גלות בבל שקבעו את מנהג הקריאה החד-שנתי בחרו לפתוח את סדרת 'כי תצא' בדין אשת תואר, כמו שסדרת 'משפטים' פותחת בדין עבד עברי, וכמו שכתוב בעשרת הדברות בסדרת 'ואתחנן': 'וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם'. את ההבדל שבין החלוקות ניתן אולי להסביר בכך שבארץ ישראל, שבה היהודים היו החיילים, התפללנו על השלום; בבבל, שבה הגויים היו החיילים, התפללנו שהם לא ישעבדו אותנו יותר מדי.

⁹⁵ דברי נחמיה אינם ספר בפני עצמו, דבריו צורפו על ידי חז"ל לספר עזרא. מסכת סנהדרין דף צג: "ונחמיה בן חכליה מאי טעמא לא איקרי סיפרא על שמיה (מה הטעם שלא נקרא ספר על שמו)?".

⁹⁶ סדר א: ובשנת אחת לכוּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָל־דְּבָרָהּ מִפִּי יְרֵמְיָה הַעֵזֶר ה' אֲתֵרוּת פָּרַשׁ מֶלֶךְ־פָּרַס וַיַּעֲבֹר־קוֹל בְּכָל־מְלָכוֹתָיו וְגַם־בְּמִקְתָּב לְאֹמֶר. [רישיון כורש לעלות לארץ ולבנות את בית המקדש]. סדר ב: וְאֵין הָעָם מִפְּרִיִּים קוֹל תְּרוּעַת הַשְּׁמִיטָה לְקוֹל כִּי הָעָם כִּי הָעָם מְרִיעִים תְּרוּעָה גְדוֹלָה וְהַקוֹל נִשְׁמַע עַד־לְמֶרְחֹק. [השמחה והעצב ביסוד בניית בית המקדש השני]. סדר ג: וְהָקִימוּ כִּהְנִיָּא בְּפִלְגְתָּהוֹן וְלִנְיָא בְּמִחְלָתָהוֹן עַל־עֲבִידָתָא דִּי בִירוּשְׁלָם כְּתָב סֵפֶר מִשָּׁה. [העמדת כהנים בעבודתם ולווים בדוכנם]. סדר ד: הַבָּאִים מִהַשְׁבִּי בְּגִי־הַגּוֹלָה הִקְרִיבוּ עֹלֹת לֹא יִשְׂרָאֵל פְּרִים שְׁנִים־עֶשֶׂר עַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל אֵילִים תִּשְׁעִים וְשִׁשָּׁה כִּבְשִׁים שְׁבַעִים וְשִׁבְעָה צִפְרִי חֲטָאת שְׁנַיִם עֶשֶׂר הֶכֶל עוֹלָה לֵה'. [קורבנות העולים עם עזרא]. סדר ה: אָנָּה אֲדָר' תְּהִי נָא אֲזַנְךָ־קִשְׁבָּת אֶל־תְּפִלַּת עֲבָדֶיךָ וְאֶל־תְּפִלַּת עֲבָדֶיךָ הַחֹפְצִים לִי־רָאָה אֶת־שְׁמֶיךָ וְהַצִּלְתָּ־הֵנָּה לְעַבְדֶּיךָ הַיּוֹם וְתִגְּמָה לְרַחֲמִים לִפְנֵי הָאֵשׁ הַזֶּה וְאֲנִי הֵייתִי מִשְׁקָה לְמֶלֶךְ. [תפילת נחמיה לעזרה מה' לקבל רשות מהמלך לעלות לירושלים]. סדר ו: וְנִבְנָה אֶת־הַחֹמָה וְתִקְשֹׁר כָּל־הַחֹמָה עַד־חֲצִיָּה וַיְהִי לֵב לָעָם לַעֲשׂוֹת. [ההצלחה לבנות מחצית מחומת ירושלים]. סדר ז: וְתִשְׁלַם הַחֹמָה בְּעֶשְׂרִים וְחֲמִשָּׁה לָאֶלּוּל לְחֲמִשִּׁים וְשָׁנִים יוֹם. [ההצלחה לסיים לבנות את חומת ירושלים כולה]. סדר ח: וַיֹּאמֶר לָהֶם לָכוּ אַכְּלוּ מִשְׁמָנִים וְשִׁתּוּ מִמֶּתְקִים וְשִׁלְחוּ מְנוֹת לְאֵין נָכוֹן לוֹ פִּי־קְדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֲדָנֵינוּ וְאֶל־תַּעֲצֹבוּ פִּי־חֲדָתָה ה' הֵיא מְעֻזָּם. [הנחיית עזרא לתשובה בשמחה]. סדר ט: וּבְכָל־זֹאת אֲנַחְנוּ פְּרָתִים אֲמָנָה וְכֹתְבִים וְעַל הַחֲתוּמִּים שְׂרִינּוּ לִינוּ פְּהִינּוּ. [כריתת אמנה לקיום מצוות התורה]. סדר י: וּבְחֻנַּפַּת חֲזוּת יְרוּשָׁלַם בְּקִשּׁוֹ אֶת־הַלּוּיִם מִכָּל־מִקְוָמָתָם לְהַבִּיאֵם לִירוּשָׁלַם לַעֲשׂוֹת חֻנָּה וְשִׁמְחָה וּבְתוֹדוֹת וּבְשִׁיר מִצְלָתִים נְבָלִים וּבְכִנּוֹרֹת. [חנוכת חומת ירושלים בשמחה].

⁹⁷ מסכת ראש השנה דף לא.

⁹⁸ במאמר זה: סדר בתורה – יחידת הקריאה בציבור על פי מנהג ארץ ישראל, סדרה – יחידת הקריאה בציבור על פי מנהג בבל.

⁹⁹ סדרת 'וילך' היא קביעה מאוחרת, שהרמב"ם לא הכיר, ולא ניתן לייחס אותה להבנות השונות של חכמי ארץ ישראל ובבל.

¹⁰⁰ החפץ חיים (שמירת הלשון פרק יא) מאריך מאוד לדבר על מעלת השלום, ובין היתר הוא כותב שם: 'ולא עוד אלא שפיוס נחמת יִשְׂרָאֵל מִתְבַּשְּׂרִין תְּחִלָּה בְּשָׁלוֹם... בְּנִי, בּוֹאוּ וְרָאוּ כִּמָּה גְדוֹל פֶּחַ הַשָּׁלוֹם, שְׁאֶפְלוּ לְשׁוֹנָאִים אֲמַר הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: פִּתְחוּ לָהֶם בְּשָׁלוֹם, שְׁנֵאֲמַר "כִּי־תִקְרַב אֶל־עִיר" וְגו''.

ו. פסוקי ראשי סדרים שצוינו במאמרי חז"ל כמלמדים את ערכי היהדות, כגון:

- לימוד קבלת עול מלכות שמים מקורו בראש סדר ו בדברים: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' א' ה' אָחָד.
- לימוד הלכות תפילה מדניאל ה': וְדַנְיָאֵל... עַל לְבִיתָהּ וְכוּן פְּתִיחַן לָהּ בְּעִלְיָתָהּ נִגְדַּד יְרוּשָׁלַם וְזִמְנִין תִּלְתָּהּ בְּיוֹמָא הוּא בְּרַךְ עַל-פְּרָכְוֹהִי וּמַצְלָא וּמוֹדָא קָדָם א' פְּלִגְבָּל דִּיהֶוָא עֲבַד מִן-קְדָּמַת דְּנָה.
- סוגיית כתיבת תורה שבעל-פה – מראש סדר כו בשמות.
- הדיון הנרחב האם מצוות ה' הן רחמים או גזרות מלך מקורו בראש סדר יז בדברים.
- מעלת הצדקה הגבוהה ביותר – מקורה בראש סדר כא בויקרא.

ז. הקשר ההדדי בין ראשי סדרי התנ"ך ובין סידור התפילה

- תפילות שנקבעו לראשי סדרים: בראשית כא, כה, כט, לט, שמות יא, במדבר כד, דברים ד, שופטים ד, שמואל ב, מלכים לא, ירמיה ח, י, טז, דניאל ה, ו, עזרא ה, דברי הימים ב.
- פסוקי ראשי סדרים שהם עוגנים מרכזיים בתפילותינו: במדבר ו, דברים ו, שמואל לד, מלכים טז, יחזקאל ב, ישעיה ג, יז, יח, תרי עשר ט, תהלים ג, ד, יא.
- בתפילות שנהגו בארץ ישראל שובצו ראשי סדרים נוספים בתפילות הקבע: ירמיה יב, טז, יחזקאל כא, ישעיה יג, יד, יח, כב¹⁰¹.

ח. קשרים ערכיים וחינוכיים בין הסדר להפטרותו במנהג ארץ ישראל:

'יש שסברו כי תכליתם של סדרי הנביאים היא לסמן הפטרות לפרשת השבוע שעל-פי מנהג הקריאה התלת-שנתי'¹⁰². מחקריו של פרופ' יוסף עופר¹⁰³ שללו סברה זו.

'פסוקי ההפטרות של הסדרים התלת-שנתיים לא היו קשורים אל הסדרים בתוכנם אלא בלשונם: כפי שכבר הראו חוקרים, בפסוק הראשון של ההפטרות בא כמעט תמיד צירוף לשוני, תיבה או מספר תיבות, המופיע גם בפסוק הראשון של הסדר'¹⁰⁴. דעה זו, השוללת קשר תוכני בין הסדר להפטרותו, רווחת לצערי בקרב חוקרים יהודים ראי שמייים העוסקים בהפטרות הארץ-ישראליות.

להבנתי, הקשר הלשוני הוא המבע הספרותי שהנביאים ואנשי כנסת הגדולה הטמיעו בתנ"ך כדי לרמוז לנו על הקשר התוכני שבין הפרשה בתורה לבין נבואת הנביא שנקבעה כהפטרותה¹⁰⁵.

לדוגמה: ¹⁰⁶סדר לא בבראשית (סדרת 'ויצא') פותח בפסוק: וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֹם עִיר שְׁכָם אֲשֶׁר בְּאַרְץ כְּנָעַן בְּבֹא מִפְּדַן אֲרָם וַיִּחַן אֶת-פְּנֵי הָעִיר: בפתיחת הפטרות הסדר (תרי עשר יב: יג-כ+יג: כ) מתנבא הנביא נחום על חורבן נינוה: פֶּה אָמַר ה' אִם-שָׁלָמִים וְכֵן רַבִּים וְכֵן נִגְזְרוּ וְעָבַר וְעָנְתָּךְ לֹא אֶעֱנֶךָ עוֹד: ה'שלמים' בפסוק הפותח את

¹⁰¹ ברכת 'השכיבנו' של ליל שבת בנוסח ארץ ישראל כוללת את הפסוק: וַיָּשָׁב עַמִּי בְּנֵה שְׁלֹום וּבְמִשְׁכָּנֹת מְבֹטָחִים וּבְמִנוּחַת שְׁאֲנֹנוֹת: פסוק זה הוא ראש סדר יג בספר ישעיה. נראה שפסוק זה שימש גם כיסוד הברכה האמצעית בתפילת שבע בשבת: "הנח לעמך בשבת בריה, מנוחה ושלום השקט ובטח". פסוק זה מרומז גם ב'שבועות' לליל שבת וללילות שלוש רגלים, בבית המקדל לברכת השלום: "היום זמרו למושיעכם, כי בנווה שלום יושיבכם ויושיעכם, בא"י מעון הברכות ועושה השלום, אמנ". דוגמות אלו ונוספות ראה 'סידור ארץ ישראל - נוסד על מטבעות תפילה עתיקות של חכמי ארץ ישראל', יאיר שאקי, ירושלים תשפ"א, עמ' 79-80.

¹⁰² יוסף עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 155.

¹⁰³ שם, וגם: יוסף עופר, 'ההפטרות על פי המנהג התלת-שנתי'. <https://faculty.biu.ac.il/~ofery/papers/haftarot3.pdf>.

¹⁰⁴ שולמית אליצור, 'סוד משלשי קודש', ירושלים תשע"ט, עמ' 794.

¹⁰⁵ על יסוד הנחה זו בנוי פירוש בעל הטורים על התורה לרבנו יעקב בן אשר. יצא במהדורה שלמה עם מראי מקומות וביאורים מאת יעקב ק' רייניץ, בני ברק תשל"ד.

¹⁰⁶ פרופ' שולמית אליצור בספרה 'סוד משלשי קודש', עמ' 796-807, מביאה בהרחבה כמה דוגמות היוצאות מהכלל לשיטתה. את הסברה היפה לקשר שבין סדר מב בבראשית להפטרותו מצאתי כתוב במפורש בגמרא בבא מציעא (דף פז): אתא אברהם בעא רחמי [ביקש רחמים] והוה זקנה, שנאמר (בראשית ראש סדר כ) וַאֲבָרְהָם זָקֵן בָּא בְּיָמָיו. עד יעקב לא הוה חולשא [לא היה חולי לפני המיתה]; אתא יעקב בעא רחמי והוה חולשא, שנאמר (בראשית ראש סדר מב) וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אָבִיךָ חָלָה. עד דאתא אלישע לא הוה דחליש ואתפח [לא היה חולה שהחלים]; אתא אלישע בעא רחמי ואתפח, שנאמר (מלכים כו: לד) וַאֲלִישֶׁע חָלָה אֶת-חֲלִיוֹ אֲשֶׁר זָמַת בּוֹ — מְכַלל דחלה חלי אחריתי [מובן מכך שחלה כבר חולי קודם ונתרפא]. ורבי ינאי בפיוטו לסדר זה (צ.מ. רבינוביץ, 'מחזור פיוטי רבי ינאי לתורה ולמועדים', עמ' 842) חרז את יעקב ואלישע: קוֹשׁ חוֹלִי רָאשׁוֹן וְחוֹלִי שְׁנֵי הִחֲלִיתָ // לְנִבְיָא צָדֵק וּמִקָּם הִחֲלִיתָ.

ההפטרה הם חיילי צבא אשור. לכאורה זוהי הוכחה לטענה, שהקשר בין הסדר להפטרתו הוא מילולי בלבד. אלא שאם נבדוק¹⁰⁷ את כל מופעי המילים 'שלם' ו'שלמים' בתנ"ך, נמצא שהתואר 'שלם' לאדם כתוב רק בסדר זה (פעמיים): על יעקב בראש הסדר, ועל בני יעקב בפי חמור ושכם בנו: הַאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה שְׁלָמִים הֵם אֲתָנּוּ) ובפסוק שנבחר לפתוח את ההפטרה! יתרה מכך, התואר 'שלם' במשמעות 'מושלם' נמצא רק בתיאור יעקב כשלם ובתיאור צבא אשור בתחילת ההפטרה! כל מי שמאמין בקדושת התנ"ך חייב להסכים, שאנשי כנסת הגדולה שכתבו את ספר תרי עשר כיוונו לקשר ולחבר בין שתי פרשיות אלו מבראשית ומתרי עשר. אם כנים דברי, אזי חובה עלינו לחפש קשר תוכני, ערכי וחינוכי בין סדר זה להפטרתו.

וזו הצעת: בהפטרת הסדר מתנבא נחום על חורבן נינוה בשעה שהיתה בשיא עוצמתה: פֹּה אָמַר ה' אֲשֶׁלְמִים וְכָן רַבִּים וְכָן נִגְזְרוּ וְעָבְרוּ וְעָנְתָּ לֹא אֶעֱנֶה עוֹד: ה' שלמים' בהפטרה הם האשורים, וזאת בהנגדה ליעקב שבא שלם – וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם – בפתחת הסדר כאן. וכשם שיעקב ניצל מלבן ומעשיו שביקשו לעקור את הכל, כך יינצלו ישראל מאשור: וְכָן נִגְזְרוּ וְעָבְרוּ. כיצד ינצלו? "דרש רבי עזריא... מאי דכתיב פֹּה אָמַר ה' אֲשֶׁלְמִים וְכָן רַבִּים – אם רואה אדם שמזונותיו מצומצמין, יעשה מהן צדקה."¹⁰⁸ כלומר, אם שלמו (נגמרו) מזונותיו – יעשה צדקה, וכל שכן כשהם רבים¹⁰⁹. והיא כדרך המדרש המרחיב את היריעה ומייעץ לאדם כיצד להתמודד בימי קושי וצרה. ובהמשך ההפטרה: הִנֵּה עֲלִיָּהֶרִים רַגְלֵי מְבֹשֶׁר מְשֻׁמֵּעַ שְׁלֹם חֲזִי יְהוּדָה חֲגִיף שְׁלָמִי נִדְרִיף... כִּי שָׁב ה' אֶת־גֹּאֲוֹן יַעֲקֹב כְּגֹאֲוֹן יִשְׂרָאֵל כִּי בָקָקִים בָּקָקִים... וסיומה בחבקוק: כִּי עוֹד חֲזוֹן לְמוֹעֵד... אֲסִי־תִמְהָמָה חֲכָה־לֹו.

חזוק לדעתי בדבר קשר ערכי בין הסדר להפטרתו, אני מוצא במקורות מתקופות התנאים, האמוראים והראשונים – מקורות שעל פיהם ניתן להבין את המסרים שבבסיס החלוקה היהודית.

(1) מדרשים המקשרים בין הסדר להפטרתו

מצאתי 32 מדרשים המקשרים במפורש את הסדר עם הפטרתו. אציג כאן שניים מהם:

- סדר כג בחומש ויקרא עוסק בערכם של בני אדם (פרשת ערכים/ערכין). הפטרת הסדר (שופטים ח: מח-ט: ט + ט: ט) עוסקת בנדרו של יפתח, ששאל שלא כהוגן וזימנו לו את בתו. וַיֵּדֶר יַפְתָּח נָדָר... וְהָיָה הַיּוֹצֵא... וְהָיָה לָהּ וְהַעֲלִיתִיהָ עֲלָהּ... מִיָּמִים יָמִימָה תִּלְכְּנָה בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל לְתַנּוֹת לְבַת־יַפְתָּח הַגִּלְעָדִי אַרְבַּעַת יָמִים בַּשָּׁנָה: מהו הקשר שבין הקריאה בתורה לבין הפטרתה? מדרש רבי תנחומא על ראש הסדר כאן מחבר בין פרשת ערכין לעניין בת יפתח תוך ביקורת חריפה ביותר הן על יפתח והן על פינחס ששימש אז ככהונה גדולה: "אִישׁ כִּי יִפְלֹא נָדָר בְּעֶרְכָּךְ נָפְשָׁת" – ואם אין בְּיָדוֹ תוֹרָה, אֵין בְּיָדוֹ כָּלוּם. כֵּן אֵת מוֹצֵא בַּיַּפְתָּח הַגִּלְעָדִי, מִפְּנֵי שְׁלֹא הָיָה בֶן תוֹרָה אֲבָד אֶת בְּתוֹ... בְּאוֹתָהּ שָׁעָה הָיָה עָלָיו כַּעַס מִן הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, אָמַר: אֵלֹו יֵצֵא מִבֵּיתוֹ כָּלֵב אוֹ תִּזְרֵר אוֹ גָּמֵל, הָיָה מִקְרִיב אוֹתוֹ לִפְנֵי? לָכֵן זָמַן לוֹ בְּתוֹ. וְהָלֹא פָנְחָס הָיָה שֶׁם [להתיר את נדרו], וְהוּא אוֹמֵר "וְלֹא אוֹכַל לְשׁוֹב" ! ? אֵלֹא פָנְחָס אָמַר: אֲנִי כֹהֵן גָּדוֹל בֶּן כֹּהֵן גָּדוֹל וְאִיךָ אֵלֶּךְ אֲצִל עִם הָאֶרֶץ? יַפְתָּח אָמַר: אֲנִי רֹאשׁ שׁוֹפְטֵי יִשְׂרָאֵל, רֹאשׁ הַקְּצִינִים, אֲשָׁפִיל עֲצָמִי וְאֵלֶּךְ אֲצִל הַדְּיוֹט? מִבֵּין תַּרְוִיחוֹן אֲבָדָת הָיָה עֲלֻבְתָּא מִן עֲלָמָא [מבין שניהם אבדה האומללה ההיא מן העולם], וּשְׁנִינָהּם נִתְחַיְבוּ בְּדַמְיָהּ... וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ צִוְּחָת: נִפְשׁוֹת הָיִתִּי רוּחָה שְׁתַּקְרִיב לִפְנֵי? "אֲשֶׁר לֹא־צִוִּיתִי וְלֹא דִבַּרְתִּי וְלֹא עָלְתָה עָל־לִבִּי:" (ירמיה ה: ט) ! ... אָמַר לָהֶן הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל: אִם אֵתָם מְבִיאִין לִפְנֵי עֲרֻכִּים שְׁלָכֶם, מַעֲלָה אֲנִי עֲלִיכֶם כְּאֵלֹו נִפְשׁוֹתֵיכֶם הַקְּרַבְתֶּם לִפְנֵי.
- סדר כג בחומש דברים פותח בברית שכרת משה בין ה' לישראל: אֵתָם נִצְבִּים הַיּוֹם... לְעֶבְרָךְ בְּבָרִית ה' אֱלֹהִים, וכך גם הפטרת הסדר (יהושע יד: יח): וַיֵּאָסֶף יְהוֹשֻׁעַ אֶת־כָּל־שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁכֻמָּה... וַיִּתְּנֻבּוּ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים. מדרש רבי תנחומא מקשר ביניהם: "אֵתָם נִצְבִּים הַיּוֹם כָּלָכֶם" – מִפְּנֵי מָה עָשָׂאן מֹשֶׁה מַצְבָּה? מִפְּנֵי שֶׁמִּשְׁתַּמְשִׁין מַדְעַת לְדַעַת: מַדְעַת מֹשֶׁה לְדַעַת יְהוֹשֻׁעַ, מַדְעַת יְהוֹשֻׁעַ לְדַעַת הַזִּקְנִים. וְאֵף יְהוֹשֻׁעַ עָשָׂאן מַצְבָּה, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּאָסֶף יְהוֹשֻׁעַ אֶת כָּל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל שְׁכֻמָּה" וגו'.

¹⁰⁷ הבדיקה נעשתה ב'קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים', אברהם אבן שושן, ירושלים תשמ"ב, כרך שלישי עמ' 2150.

¹⁰⁸ מסכת גיטין ז.

¹⁰⁹ פירוש הרב עדין אבן ישראל שטיינזלץ זצ"ל שם.

2) פיוטים המקשרים בין הסדר להפטרותו

רוב הפיוטים האלה הם מפיוטיו של רבי יצחק, שעליו כתב רבינו גרשום מאור הגולה 'שהיה מן החכמים הראשונים ופייט קרובות לכל סדר וסדר של כל השנה'.¹¹⁰ 'מחזור יצחק' הוא החיבור הגדול בתקופה הביזאנטית אחרי התלמוד הירושלמי והמדרשים שנתחבר בארץ ישראל, הכתוב בלשון ובסגנון מקוריים מתוך אהבה לזהות לארץ ישראל ולעם ישראל.¹¹¹ 'הקרובות מיוסדות על סדר הקריאה התלת-שנתי שהיה נהוג בארץ ישראל. שני הפסוקים הראשונים של כל סדר מרומזים בסוף פיוטי ארבע של קרובות יצחק. גם ההפטרות נרמזות ומובאות אחרי פיוט ג'.¹¹² רבי יצחק בפיוטיו דורש את הקשרים שבין הסדר להפטרותו. לדוגמה:

סדר ט בחומש שמות פותח במכת בכורות: וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה וַה' הָפָה כָּל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, והפטרותו היא בנבואת ישעיה (ח:יח): מִשָּׁא דוֹמָה אֵלֶי קָרָא מִשְׁעִיר שְׁמֵר מִה־מַּלְיָה שְׁמֵר אֶתָּה בְּקָר וְגַם־לַיְלָה... איתא בירושלמי¹¹³: 'אמר רבי חנינא בריה דרבי אבהו: בספרו של רבי מאיר מצאו כתוב "משא דומה" – משא רומי'. וכך פייט רבי יצחק: 'שְׁמַע לְאָדָם קְשָׁמַע מִצְרַיִם // מִשָּׁא דוֹמָה קְשָׁמַע מִצְרַיִם'. וכן פיוטו המפורסם שנקבע בהגדה של פסח: 'אז רוב נסים הִפְלֵאתָ בַּלַּיְלָה... זרע בכורי פְּתוּרָס מִחֻצָּתָהּ בַּחֲצִי לַיְלָה... פוֹתָהּ תִּדְרוֹךְ כְּשׁוֹמֵר מִה מַּלְיָה, צֹרֵחַ כְּשׁוֹמֵר וְנָם אֶתָּה בְּקָר וְגַם לַיְלָה... תֹּאִיר כְּאוֹר יוֹם חֲשִׁיכָה לַיְלָה'.

ט. ערכים חינוכיים הנלמדים גם מסיום של סדרים בדברי תוכחה

- שבעה סדרים בתורה מסתיימים בחטאי רשעי אומות העולם - בראשית ג, כב, כג, כה, לה, שמות ו, ז.
 - שבעה סדרים מסתיימים בחטאי שונאיהם¹¹⁴ של ישראל - שמות יא, יב, במדבר י, יג, יז, כא, כג.
 - ארבעה סדרים מסתיימים באזהרה קשה - שמות טז, במדבר ל, דברים ז, כא.
- לדוגמה: סדר טז בחומש שמות מסתיים בפסוקים: כָּל־אֲלֻמָּנָה וְיִתּוֹם לֹא תַעֲנוּן: אִם־עֲנָה תַעֲנֶנָּה אִתּוֹ כִּי אִם־צָעַק יִצְעַק אֵלַי שְׁמַע אֶשְׁמַע צַעֲקָתוֹ: וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בְּחָרֶב וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֲלֻמָּנוֹת וּבְנֵיכֶם יִתְּמִים. הכיצד? והרי הרמב"ם¹¹⁵ פסק: 'כָּל הָעוֹלָה לְקָרוֹת בְּתוֹרָה פּוֹתֵחַ בְּדָבָר טוֹב וְחוֹתֵם בְּדָבָר טוֹב'. וכן פסק הרמ"א (אורח חיים סימן קלח). הלכה זו מקורה במנהג ארץ ישראל: 'אמר רבי יוסה בי רבי בון... זה שהוא עומד לקרות בתורה צריך שיהא פותח בדבר טוב וחותם בדבר טוב'¹¹⁶. כיצד ייתכן שכך מסתיים הסדר? אלא שפסוק זה מהווה איום ואזהרה חמורה כלפי מי שעובר על איסור אונאת גר או עינוי אלמנה ויתום, והוא חלק מאחד המסרים המרכזיים המודגשים בחלוקה היהודית לסדרים – היחס הראוי לחלשים בחברה: 'לְפִי שֶׁהֵם תְּשׁוּשֵׁי פֶחַ וְדָבָר מִצּוֹי לְעִנּוּתָם'¹¹⁷. וכדברי הרמב"ם שם: 'וְלָמָּה פּוֹסְקִין בָּהּ בְּעִנּוּנוֹת אֵלּוּ? מִפְּנֵי שֶׁהֵיא תוֹכְחָה כְּדִי שִׁיחֲזְרוּ הָעָם בְּתִשּׁוּבָה'.

¹¹⁰ מחזור פיוטי רבי יצחק לתורה ולמועדים, מהדורת צבי מאיר רבינוביץ, ירושלים תשמ"ה, חלק ראשון עמ' 54.

¹¹¹ שם, פתח דבר, עמ' 3.

¹¹² שם עמ' 21.

¹¹³ מסכת תענית פרק א הלכה א.

¹¹⁴ כפי המנהג לדבר בלשון 'סגי נהור'.

¹¹⁵ משנה תורה לרמב"ם, ספר אהבה, 'הלכות תפילה' פרק יג הלכה ה.

¹¹⁶ תלמוד ירושלמי, מסכת מגילה פרק ג הלכה ז.

¹¹⁷ רש"י, שמות סדר טז פסוק נח.

11. כיצד לומדים את ספרי הנביאים והכתובים עם החלוקה היהודית?

ממה שהסברנו כאן עולה שאלה: אם מטרת המיקום של פתיחת הסדרים היא ערכית-חינוכית ולא טכנית-ארגונית, כיצד אפוא לומדים את ספרי הנביאים והכתובים לפי החלוקה היהודית? הרי במקרים רבים ראש הסדר לא נמצא בתחילת העניין.

לימוד התנ"ך צריך להיעשות בעזרת שתי חלוקות מרכזיות: החלוקה לפרשיות והחלוקה לסדרים.

יחידת הבסיס ללימוד התנ"ך בלמידה עיונית היא הפרשה [הפתוחה או הסתומה]. ברוב המקרים הפרשיות קצרות מהסדרים, כך שסדר אחד מחבר כמה פרשיות למסר רחב יותר. מסר זה נמצא בראש הסדר.

היכן ממוקמים ראשי הסדרים בתוך הפרשיות בתנ"ך?

מתוך 154 ראשי סדרי התורה, 91% נקבעו בראש פרשה [פתוחה או סתומה].

ב-8 ספרי הנביאים, מתוך 196 ראשי הסדרים¹¹⁸ 21% נקבעו בראש פרשה, 36% נקבעו בפסוק האחרון של פרשה, ועוד 43% נקבעו באמצע פרשה בפסוק המלמד ערך יסודי.

ב-11 ספרי הכתובים, מתוך 78¹¹⁹ ראשי הסדרים רק 9% נקבעו בראש פרשה¹²⁰, 59% בפסוק האחרון שבפרשה ו-32% באמצע פרשה. בספר דברי הימים, שמספר סדריו הוא כמעט שליש מכל סדרי הכתובים, 19 ראשי סדרים [79%] נקבעו בפסוק האחרון של פרשה.

השאלה, אם כן, מתמקדת בספרי התנ"ך בהם רוב ראשי הסדרים אינם בפתיחת הפרשה.

את המצב שבו ראש הסדר נמצא בסוף פרשה הסברנו לעיל ברעיון שראש הסדר נלמד 'לפנים ולאחור'; כך שבפועל הלימוד יסתיים בסוף הפרשה, ובשיעור הבא הלימוד יחל בראש הסדר, כמסקנה מיחידת הלימוד הקודמת שהופכת להיות התשתית להמשך הלמידה.

במקומות בהם ראש הסדר נקבע באמצע הפרשה, הלימוד ייכלב בין הבנת הנושאים לפי הפרשיות לבין הבנת המסר המרכזי והכוונת הלימוד לפי ראשי הסדרים.

מעניין לציין שרבי יצחק פייט, כשתיאר את לימוד התורה: תַּחֲסֵם לָב הַשִּׁיבָם בֵּית מִלָּא סְפָרִים // תִּיַּיב בְּמִזְוָה פְּשִׁינֹן סְפָרִים.¹²¹ רבי יצחק השווה בין המזוזה לבין הלימוד לפי הסדרים. כשם שהמזוזה קבועה בפתח הבית והעובר דרכה נכנס לבית, כך מערכת הסדרים היא פתח הלימוד.

ובשולחן ערוך כתוב: "מצות עשה לכתוב פרשיות 'שמע' ויהיה אם שמוע' ולקבעם על מזוזות הפתח, וצריך לזוהר בה מאד. וכל הזהיר בה יאריכו ימיו וימי בניו..."¹²².

לסיכום, הראינו כי החלוקה היהודית לסדרים מחנכת את הלומד לערכי היהדות, מבחינה השקפתית, מעשית, מידותית ועוד.

להלן מפורטים ערכי היהדות שמצאתי בחלוקה לסדרים, וכל המוסיף יוסיפו לו ברכה משמיי, אמן.

¹¹⁸ ללא ראשי הסדרים הפותחים את שמונת ספרי הנביאים. הנתונים לפי תנ"ך 'כתר ירושלים'; ההבדלים בתנ"ך קורן מועטים ביותר.

¹¹⁹ ללא ראשי הסדרים הפותחים את אחד עשר ספרי הכתובים.

¹²⁰ האחרונים כאן מטעים במקצת. חמישה מתוך שבעת ראשי הסדרים שנקבעו בפתיחת פרשה בכל 11 ספרי הכתובים נמצאים בשני ספרים [מגילת אסתר ועזרא]! בכל שאר תשעת ספרי הכתובים יש רק שני ראשי סדרים בראש פרשה.

¹²¹ בפיוטו על מחלוקת קורח ועדתו. מחזור פיוטי רבי יצחק לתורה ולמועדים, מהדורת צבי מאיר רבינוביץ, ירושלים תשמ"ה, חלק ראשון עמ' 60.

¹²² שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רפה סעיף א.

מלכות ה':

ידיעת ה' – מלכים יז, לא, ירמיה ו, יג, יחזקאל יג, טו, יח, כג, כד, ישעיה ה, טו, כא, תרי עשר ה.
 כבודה – ישעיה י.
 נצחיותה – ישעיה יח.
 בסיס לגאולה – ישעיה כב, תרי עשר ט.
 המלך המושע – תהלים ג.
 קבלת עול מלכות ה' – דברים ו, יחזקאל ב, ישעיה ג, מלכים טז, וגם ישעיה יא, יח, עזרא ה.
 'אנו בניך ואתה אבינו' – דברים יב.
 בחירתנו בה' ובחירת ה' בנו – יחזקאל ו, שמואל ז.
 נצחיות אמונתנו בה' – תרי עשר יא.
 האמונה בה' בעומק הגלות – בראשית לז, לח, לט.
 הבטחת הגאולה בזכות לימוד התורה וקיום התורה בידי הדורות הבאים – ירמיה יג, יח, יחזקאל כג, ישעיה יב, כה, כו.

השגחת ה':

שלטונו בשמים ובארץ – בראשית א, ב, כה, דברים כו, שמואל ב, תרי עשר כ, תהלים ח.
 השגחתו עלינו במדבר – תרי עשר ו.
 מפתח גשמים ביד ה' – מלכים טז, ירמיה ח, יחזקאל כא, איוב ח.
 מפתח של עקרות ביד ה' – בראשית כח.
 מטרת הניסיונות – בראשית י, יט.
 'אל תירא' – בראשית יב, יהושע ו, ירמיה כז.
 קרבת ה' – בראשית יז, תרי עשר יט.
 ברכת ה' בשפע כלכלי – במדבר כט, דברים יא, יד, מלכים ד, קהלת ב, ד, דברי הימים ו.
 ברכת ה' לעמו – ישעיה כד.
 השאלה באורים ובתומים – שופטים א, יד.
 סדרי 'עדאנה' – שמות יג, במדבר יג, תרי עשר יג.
 המצוות מאריכות חיים – ויקרא ו, ויקרא ז.

גדלות האדם:

ייעודו של עם ישראל – שמות טו.
 האמונה בגדלות האדם וביכולתו לתקן – בראשית סדרים ב, לא, שמות סדרים כד, כה.
 גדלות האדם כצלם אלוהים – בראשית ד.
 חזון בתשובה שקול לצדיק מעיקרו – יחזקאל י, כ.
 יראי שמיים ויראת שמיים – בראשית יד, בראשית לח, תהלים ט, טז, עזרא ה.
 מי שפועל עם א-ל משנה לטובה את העולם – בראשית כ, מב.
 הקשר המקודש בין איש לאשתו – משלי ב, בראשית ז, יח, ויקרא ז, יב.
 ברית ה' עם ישראל – שמות כו, דברים ז, יהושע ה, מלכים כז, ירמיה יח, כט, יחזקאל ט, דניאל ו.
 שבחן של ישראל – שמות ו, יד, יז, שמואל ז, מלכים ה, ישעיה ח, יג, טז, תרי עשר ה, ח, תהלים ד, דברי הימים כג.
 אירועים מכוננים באים לאחר עמל רוחני – שמות יא, טו.

מידות ה' / חובתנו ללכת בדרכי ה':

ארך אפיים – בראשית ד, ט.
 חמלת ה' על החלשים – בראשית ו, כז, כח, כט, וגם ירמיה יא.
 חסדו של ה' – בראשית טו, לב, דברים ז, שמואל לד, ירמיה ו, ישעיה ז, תרי עשר ג, יב, תהלים יד, דניאל ו.
 חובת היחיד לנהוג בחסד – שמות יז, ויקרא כ, כא, דברים יג, כ, שופטים יג, שמואל יט, ירמיה ו, יחזקאל י, כ, תרי עשר ג.
 חובת הציבור לנהוג בחסד – דברים יד, מלכים ט, ירמיה ג, ישעיה ד, ז.
 היחס לגר כמו לאזרח – ויקרא יח, כא, דברים כ, יהושע ה.
 ערכו של חסד הנעשה בהיסח הדעת – דברים כ.
 החסד כבסיס לגאולה – תרי עשר ג, ירמיה ג.
 חובת העני לתת צדקה – במדבר יז.
 החובה לנהוג בצדק ובישר והשכר על כך – במדבר כ, תהלים ב, יט, איוב ו.

משפט צדק:

ה' שופט צדק – ירמיה יב, כ, ל, תהלים ב.

החובה לשפוט בצדק – דברים יד.

החובה לשלב חסד וצדקה עם המשפט – מלכים ט, ירמיה ו, יחזקאל כ, ישעיה ד, ז, תהלים יד.

מנהיגי ישראל ומלכי ישראל:

גדולתם, שבחם וקרבנות לה' – במדבר יח, במדבר כד, יהושע ב, ד, שופטים י, שמואל ה, ו, י, יא, יב, טז, יח, כג, כו.

רוח ה' במנהיג – בראשית לז, במדבר כד, ישעיה ה, תרי עשר כ, דניאל ד, עזרא א.

ייעודם – מלכים ט, ישעיה ד, ז.

טובת העם קודמת לטובתם האישית – ירמיה יב, מגילת אסתר ה.

אחריותם לעם ישראל – שמות יג.

סמכותם הממונית – יהושע יב.

פיצול המלוכה ברצון ה' – מלכים יא.

נקמת ה' במלכי ישראל הרשעים – מלכים יד, כה.

מלכות בית דוד – מופיעה בעשרים וארבעה ראשי סדרים!

משיחת מלכי בית דוד בשמן המשחה – שמואל ב, ט, כא דברי הימים כ.

בחירתם – שמות כד, דברי הימים יא.

הודאה בחטא – שמואל כו.

רעיית צאן כמבחן למנהיגות של חסד – שמות ב, תרי עשר ח.

עבודת ה' בבית המקדש:

המקדש והשראת השכינה בעם ישראל – מלכים ה, ז, יחזקאל כג, דברי הימים יג.

מטרת הקמת המקדש – דברי הימים יב.

המקור לנוסח הברכות במקדש – תהלים ו, דברי הימים ז.

עבודת הקורבנות היא קומה נוספת בעבודת ה', המבוססת על יראת שמיים ורצון אמיתי לקרבת ה' – ויקרא ב.

תיקון העולם, כולל סדום, לעתיד לבוא – יחזקאל כט.

הלכות מורא מקדש וקודשיו – ויקרא ה, יב במדבר ד.

עבודת עם ישראל את ה' בבית המקדש הראשון – דברי הימים ג, ט, י, יא, יב, יג, יד, יז, כב, כג, כה.

עבודת הקטורת במקדש – שמות כג, דברי הימים ג, יב, כב.

עבודת העולה – שמואל ד, דברי הימים ג, יב.

קורבן מנחה – יחזקאל כח.

הכפרה שבחטאת – יחזקאל כו.

קורבן פסח – דברי הימים כה.

עבודת המנורה – שמות כא, תרי עשר יז.

עבודת הלוויים – שמות כח, במדבר ד, יז, יהושע ה, יחזקאל כה, עזרא ג, ט, י, דברי הימים י.

נחלת הלוויים – במדבר יז.

משמרות כהונה – עזרא ג. תפילה:

תפילה:

תפילות בתנ"ך שנקבעו כראשי סדרים – בראשית כא, כה, כח, לט, שמות יא, במדבר כד, דברים ד, שופטים ד, שמואל ב,

מלכים לא, ירמיה ח, י, טז, דניאל ה, ו, עזרא ה, דברי הימים ב.

פסוקי ראשי סדרים שהם מעיקרי התפילות שלנו – בראשית ו, במדבר ו, דברים ו, שמואל לד, מלכים טז, ירמיה ט, יב,

יחזקאל ב, ט, ישעיה ג, יא, יז, יח, תרי עשר ט, תהילים ג, ו, יא, יג, דברי הימים ז.

המקור לחיוב לברך בשם ה' ולנוסח הברכות במקדש – תהלים ו, דברי הימים ז.

הלכות תפילה – דניאל ה.

החגים:

ראש השנה – עזרא ח, בראשית ו, יחזקאל ט, ישעיה יא, יח.

פסח – דברי הימים כה.

שבועות – במדבר כה.

ארץ ישראל:

ה' בורא העולם נתן את הארץ לעם ישראל – יהושע יג, מלכים ד, ירמיה טו, יט, תרי עשר כ.

הנחלת ארץ ישראל לעם ישראל – במדבר כג, לא, דברים כא, יהושע י, יא, יב, ירמיה ז, יחזקאל יג, ישעיה כד.

נחלת עבר הירדן המזרחי – במדבר כט, יהושע יד.

השגחת ה' על עמו בארצו – בראשית כט.

סגולת הארץ – דברים י.

גבולות הארץ – במדבר לא, דברים יא.

ללמד את בני יהודה קשת:

צבא ישראל נוקם נקמת ה' באויבי ישראל – במדבר כז, שופטים ד, שמואל כה, דברי הימים ח.

מצוות כיבוש הארץ והצלת ישראל מיד צר – שמואל כ, מלכים לא, ישעיה טו, דברי הימים ד.

טהרת מחנה צבא ישראל – דברים יח.

קיבוץ הגלויות ושיבת ציון – ירמיה ז, כה, כז, ישעיה ו, יד, תרי עשר טו, עזרא א-י.

קידוש שם שמיים שבשיבת ציון – יחזקאל יב.

הארץ ומצוותיה:

מצוות העלייה לארץ – בראשית י.

צרעת הבית – ויקרא י.

ערלה ונטע רבעי – ויקרא טז.

מנחה ונסך הבאים עם קורבנות עולה ושלמים – במדבר יד.

ערי מקלט – במדבר לב.

מלך ישראל – דברים טו.

ביכורים – דברים כא.

דרך ארץ:

מקצת שבחו בפניו – בראשית ה.

גדול השלום – בראשית ט, בראשית לא, שמות ג, במדבר ו, דברים טז, שופטים ו, יב, יג, שמואל יד, מלכים כא, כב,

ירמיה טז, ישעיה יג, כב, תהלים ד, יח.

ברכת 'לך לשלום' – שמות ג, שופטים יב, שמואל יד.

הרחקה ממריבה תוך ויתור למי שאינו צודק – שופטים ו.

מחלוקת שאינה לשם שמיים – במדבר טו.

ישראל ערבים זה לזה – שמואל כה, עזרא ד, ט, דברי הימים ח.

מסירות נפש וסבל עבור הזולת – במדבר י.

קיום נדר ושבועה – ויקרא יח, כג, דברים ז, יט, יהושע יג, שמואל יד, לג, ירמיה יט, תרי עשר יב, דברי הימים יז.

סולם ערכים נכון:

הילדים והפרנסה – במדבר כט.

נתינה לעני ונתינה למקדש – שמות יז, יח.

היחס לממון:

הדרך הראויה להרוויח – שמות יז, ויקרא כ, כא, משלי ח.

החובה לסייע לנזקקים – שמות יז, ויקרא כא, דברים יג, כ.

ישראל והעמים:

ישראל, ישמעאל ואדום, מי הורחק ומי לא? – בראשית כב, כג, לב.

השפעתם הרעה של הגויים על עם ישראל – יחזקאל יד, כב, תרי עשר ו.

הרחקה מגילוי עריות – ויקרא יד, במדבר ה, כא, יחזקאל יד.

ה' ינקום את נקמת ישראל – ירמיה כח, יחזקאל טז, ישעיה ו, כא.

תפילה לשלומה של מלכות – ירמיה טז.

גאולה מגלות בארצות העמים – ישעיה יא.